

ИЗВЕСТИЯ НА НАРОДНИЯ МУЗЕЙ-ВАРНА

КНИГА V (XX)

BULLETIN
DU MUSÉE NATIONAL
À VARNA

TOME V (XX)

1969

ДЪРЖАВНО ИЗДАТЕЛСТВО — ВАРНА

БЕЛЕЖКИ ПО УЧЕБНОТО ДЕЛО В СЕВЕРОИЗТОЧНА БЪЛГАРИЯ ПРЕЗ ЕПОХАТА НА ВЪЗРАЖДАНЕТО¹

ВЕЛКО ТОНЕВ

III. ТОЛБУХИНСКО

Възникването и развитието на българското учебно дело в Хаджиоглу Пазарджишка (Толбухинска) каза е несъмнено обусловено от общите причини, тенденции и закономерности на нашето културно-просветно движение през епохата на Възраждането. Заедно с това обаче би следвало да се отбележат и някои обстоятелства, свързани с неговото конкретно историческо проявление в този район. Тези особености се отнасят както до етническия характер на тези места, така и до тяхното социално-икономическо развитие през м. в.

Народностната картина на Х. Пазарджишка каза, характерна с изключителната си пъстрота, което впрочем може да се каже и за цяла Южна и Северна Добруджа, има своите предпоставки в по-раншните столетия. Това разнообразие се дължи обаче главно на събития и промени, които стават през XIX в. Турската колонизация, извършена в предходните векове, получи нови мюсюлмански попълнения след заселването през XIX в. на крупни татарски и черкезки маси в този край. Съдбата на старото християнско население, колкото интересна, толкова и загатна все още, се губи в по-далечното минало, а българският елемент като етническа основа на нашето възраждане е свързан със съвсем новата история. Той се установява тук предимно през първата половина на XIX в. Това е резултат преди всичко на Руско-турската война от 1828—29 г., когато през Добруджа преминават много тракийски изселници, част от които остават на постоянно местожителство по тези места. Освен тях тук се заселват и немалко балканджии, увлечени от изселническия поток или пък от стопанските изгоди, които им предлага добруджанската степ.²

¹ Първа и втора част на тази статия вж. ИНМВ, т. III, 1967 г., стр. 71—97, т. IV 1968 г., стр. 75—114.

² В-к „Цариградски вестник“, бр. 9 от 11 ноември 1850 г.; Л. Милетич, Старото българско население в Североизточна България, С., 1902 г., стр. 5 и сл.; Ст. Романски, Народописна карта на нова ромъйска Добруджа, Сп. БАН, кн. XI, С., 1915 г., стр. 36 и сл.

В едни случаи това е свързано с по-особените аграрни отношения в Добруджа, с нейните обширни неразработени земи и сравнително по-едро земевладение, в други — с развитието на скотовъдството и главно на така нареченото кършларство, а в трети — с търговските интереси, благоприятствувани от известния панаир в Х. Пазарджик или близките черноморски пристанища.³ Независимо от причините към средата на XIX в. тук вече имаме едно уседнало българско население, икономически укрепнало и народностно пробудено, което се оказва в състояние да осъществи стремежите си за своя, национална българска просвета.

При тези обстоятелства и на такава основа в най-общи линии се заражда и развива учебното дело в Х. Пазарджишка каза до Освобождението. Данните от неговото конкретно поселищно проучване ще бъдат изложени в следващите редове и в същата последователност, както това е направено в бележките ни за учебното дело в Провадийско и Варненско.

1 ТОЛБУХИН (ДОБРИЧ, ХАДЖИОГЛУ ПАЗАРДЖИК)

През епохата на турското робство Хаджиоглу Пазарджик е един от значителните градове в Североизточна България.⁴ През 1872—73 г. неговото население възлиза на 5648 домакинства.⁵ Според Ф. Каниц, който по същото време посещава града, той се състои от 760 турски къщи, 1 080 татарски, 30 цигански, 285 български и 30 арменски.⁶ Стопанското значение на Х. Пазарджик в последните десетилетия се дължи в огромна степен на провеждания тук ежегодно голям пролетен панаир.⁷ Това несъмнено оказва влияние върху демографския облик на града и особено (което за нас в случая е важно) за народностното пробуждане и организиране на тукашните българи. Заселването в града през първата половина на XIX в. на будни и предприемчиви люде от вътрешността на стра-

³ Вж. Д. Мишайков, Стопанско значение на Добруджа, Сб. Добруджа, С., 1918 г., стр. 281 и сл.; Стр. Димитров, За класовото разслоение сред селяните в Североизточна България през 70-те години на XIX в., Известия на Института за история, т. 8, С., 1960 г., стр. 227 и сл.

⁴ Вж. Р. Стойков, Селища и демографски облик на Североизточна България и Южна Добруджа през втората половина на XVI в., ИВАД, XV, 1964 г., стр. 98—99, 109—110; Евлия Челеби, Пътуване из българските земи през средата на XVII в., ПСп, год. XXI, 1909 г. стр. 669—671; Хр. Кесяков, Стари пътувания през България, ПСп, кн. XXI и XXII, С., 1887 г., стр. 339, 342, 346; същият, стари пътувания през България, СбНУ, кн. XI, С., 1894 г., стр. 172—173, 176; Л. Милетич, Стари пътувания през България, СбНУ, кн. VI, С., 1891 г., стр. 157—158.

⁵ Н. Тодоров, Демографски и социално-икономически облик на град Хаджи-оглу Пазарджик (Добрич) през 60—70-те години на XIX в., Сб. Нашият град в миналото, Толбухин, 1966 г., стр. 15.

⁶ F. Kanitz, Donau — Bulgarien und der Balkan, III Band, Leipzig, 1880 г., стр. 240. Вж. също ОДА — Варна, ф. 75 к, сп. 1, арх. ед. 8, л. 47; В. Теплов, Материали для статистики Болгарии, Тракии и Македонии, СПб, 1877 г., стр. 169; Материали для изучения Болгарий, напечатаны по повелению Е. И. Высочества Главнокомандующаго действующей армией, выпуск IV, Букарест, 1877 г., стр. 270.

⁷ Н. Тодоров, Ярмарка в городе Хаджиоглу-Пазарджик в 70-х годах XIX в., Славянский архив, Москва, 1963 г., стр. 116—139; Л. Бешков, Панаирът в Хаджи-оглу Пазарджик преди освобождението, Сб. Нашият град в миналото, Толбухин, 1966 г., стр. 34—42.

ната, главно от Старозагорско, Сливенско, Ямболско и някои балкански селища, способствува за ранната изява на българския национален дух⁸. „Благодарение на своето множество, благосъстояние и на високото си народностно съзнание, свързано с произхода им — пише проф. П. Ников, — пазарджишките българи проявили твърде рано културно-обществен и национален живот и образували една силна и недостъпна българска крепост, в която чуждата елинска пропаганда се оказала безсилна да проникне.“⁹ Едно от най-убедителните доказателства за този национален подем е възникването и развоят на българското учебно дело в града.¹⁰

Началният период от историята на Х. Пазарджишкото училище остава все още в сферата на различни предания и предположения. Поради липсата на що-годе сигурни данни е трудно да се определи както годината на откриване, така и учителите, които работят в това училище почти до Кримската война.¹¹ Няма съмнение обаче, че то съществува през 40-те години на XIX в., ръководено вероятно от някой слабообразован килиен учител. Първите положителни сведения тук са свързани с учителствването на Янко п. Георгиев Дивитаков.¹² Той пристига към 1848/49 г. и остава до началото на Кримската война, когато училището е затворено. В него той преподава българско четмо и писмо, часослов и други богослужебни книги.¹³ Янко п. Георгиев е отбелязан като спомошествовател и на редица книги, излезли през този период.¹⁴ Абонат за

⁸ Л. Милетиц, Старото българско население..., стр. 155.

⁹ П. Ников, Българското възраждане във Варна и Варненско, митрополит Йоаким и неговата кореспонденция, С., 1934 г., стр. 38.

¹⁰ В историческата книжнина за гр. Х. Пазарджик въпросът за развитието на българската просвета преди Освобождението е получил засега съвсем частично и неудовлетворително разрешение. Това се дължи както на липсата на сигурни сведения за някои години, така и на недостатъчното познаване и ползване на запазените документални и помощни материали. Вж. П. Стоянов, Град Добрич (кратко описание), Юбилеен сборник на околийското учителско дружество в гр. Добрич, по случай десетгодишнината от основаването му, Варна, 1899 г., стр. 52—54; П. Ников, цит. съч., стр. 38—39; Л. Бешков, Из миналото на град Толбухин, 1. Основните училища преди Освобождението; 2. Класните училища преди Освобождението, в-к „Добруджанска трибуна“, год. XIII, бр. 4 от 24 януари 1959 г. и бр. 6 от 7 февруари 1959 г. Междувременно, когато настоящата статия беше вече предадена в издателството, излезе от печат колективният труд „История на град Толбухин“, С., 1968 г., където на стр. 87—90 и 116—124 този въпрос е разгледан подробно и сравнително изчерпателно.

¹¹ Неубедителни и противоречиви са мненията на авторите, които се докосват до този въпрос. Напр. М. Гечев, Килийните училища в България, С., 1967 г., на стр. 65, съвсем произволно и неаргументирано приема, че тук е имало килийно училище от незапомнени времена (XV—XVII в.), което е просъществувало до средата на XIX в. П. Ников, цит. съч., стр. 38, позовавайки се на Н. Ив. Ванков (История на учеб. дело, стр. 84), пише, че училището е открито през 1835 г. Същата година е отбелязана и от Л. Бешков, цит. статия. П. Стоянов, цит. съч., стр. 52, допуска, че училището е създадено през 1845 г. Малко по-надолу обаче той си противоречи, като съобщава, че преди полагане основите на църквата през 1843 г. на същото място е имало църковна килия, до която в съседна стая е отворено първото училище. Но авторът справедливо отбелязва още в началото на статията си, че поради липса на документи човек не може положително да твърди за неща, за които мнозина разпитвани отговарят различно. П. Стоянов според слушаните предания, а след него и Л. Бешков приемат, че първият учител в Х. Пазарджик е църковният певец Никола Георгиев, който учил децата по църковно-славянски книги.

¹² Янко П. Георгиев е род. във В. Търново, учителствувал там около 1843/44 г., по-късно в Свищов, Х. Пазарджик, Петропавловския манастир и др.

¹³ П. Ников, цит. съч., стр. 39, 50.

¹⁴ Ю. Ив. Венелин, Критически издирвания за Историята Българска, прев. Б. Петков, Земун, 1853 г.; Хр. Златев, Священната история Новият Завет, ч. II, Бялгра 1854 г., стр. 60; Софроний Врачански, Евангелие поучително..., Нови сад, 1856 г.

някои от тях е и църковният певец („мусикословейши“) Никола Нейков който към 1865 г. е също учител в града.¹⁵ От 1857/58 г. докъм 1860/61 г. тук е учител Димо Иванов.¹⁶ Възможно е той да учителствува в училището на Горната махала („Кара боклук“), което е отворено след Кримската война.

От 1858/59 г. в града започва да учителствува Иван Попхристов Кършовски (обр. 1).¹⁷ По негово време, през 1859 г., тук е построена нова училищна сграда. „Българите от Х. Пазарджик, пише в-к „България“, съградили тази година по Августа едно училище. На 15 на истия месец това училище се отворило и тамошните младежи отиват да черпят една народна отхрана там под попечението на Г. Ивана Христовича.“¹⁸ Въпреки своя непродължителен престой, Ив. Кършовски оставя трайна следа в живота на града, особено с борбата си против гръцкото духовенство. В спомените си той пише:

„Като български учител в Добрич, тогава Хаджи-оглу Пазарджик, по това време в споразумение с покойния Никола Г. Даскалов аз водех борбата в Пазарджишко против гърцизма и лично против тогавашния фанариотски варненско-преславски владика Порфирий и сполучих да го изгони населението из Х.-оглу Пазарджишки окръг и да не му дава владицина. И докато беше руският консул Ал. Рачински, аз от нищо не се боях; но щом се узна, че той заминава за Русия, моето по-нататъшно стоеие там ставаше невъзможно. За тая цел аз откато издържаха учениците ми изпит, на който присъствуваха и Рачински с Даскалова, заминах за Цариград... Като следствие от борбата ми против фанариотите и изгонването на владиката Порфирия из Пазарджишко аз пролежах 9 месеца в затвора във Варна, Русе и Търново, по обвинението ми във владикопъдец! Това мое затваряние стана във Варна на 13 ноември, когато се върнах от Цариград, повикан за учител в Балчик. Още на парахода аз бях причакан, хванат с багажа си и откаран в затвора.“¹⁹

През 1860 г. в Х. Пазарджик се учат около 56—60 български деца.²⁰ С тях Ив. Кършовски провежда на 11 май годишен изпит и тържествено чествуване празника на Кирил и Методий.²¹ След неговото напускане в училището, в което той въвежда през 1859 г. за първи път взаимоучителния метод, настъпва временен упадък.²² В следващите години тук учителствува Димо Николов от Видин, а в горномахленското учи-

¹⁵ Н. Несторов, Евангелие, Русе, 1865 г.

¹⁶ Вж Т. Хрулев, Кратка география или Землеописание, изд. I, Букурещ, 1858 г. стр. 192; Добри П. Войников, Кратка българска история, изд. I, Виена, 1861 г. стр. 192.

¹⁷ ОДА — Велико Търново, ф. 53 к, оп. 1, арх. ед. 27.

Иван Кършовски е род. в Елена през 1839 г. Учителствувал на различни места, участник в българските легии и четата на П. Хитов, на която е главен писар, близък сподвижник на Г. С. Раковски, Л. Каравелов, В. Левски и др. След Освобождението е председател на окръжния съд в Провадия, адвокат и пр. Умира през 1914 г. Вж. за него По пътя на свободата, Елена, 1964 г., стр. 16.

¹⁸ В-к „България“, год. I, бр. 31 от 24 октомври 1859 г.

¹⁹ ОДА — В. Търново, ф. 53 к, оп. 1, арх. ед. 9; вж. също в-к „България“, год. II, бр. 80 от 28 септември 1860 г.

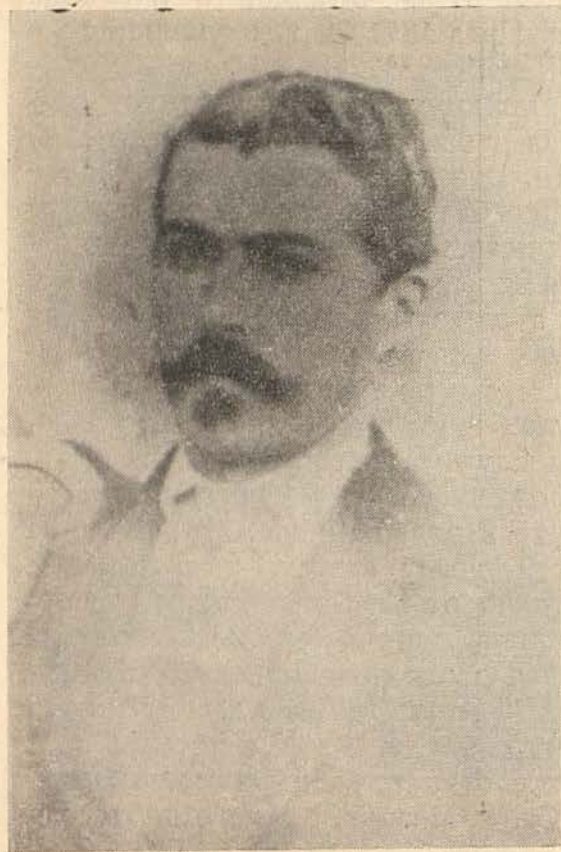
²⁰ НБКМ—БИА, ф. 111, арх. ед. 369, л. 216.

²¹ В-к „България“, год. II, бр. 67 от 29 юни 1860 г.

²² В-к „България“, год. II, бр. 81 от 5 октомври 1860 г.; пак там, бр. 86 от 9/21 ноември 1860 г.

6
лище учителят Васил Вълчев, който остава до 1868 г.²³ Той е наследен от учителя Константин П. Бакалов от Горна Оряховица.²⁴

През 1866 г. при посещението си в града Иван Богоров пише, че тук има само едно училище.²⁵ Изглежда едно от двете и по всяка ве-

Обр. 1. Иван п. Хр. Кършовски

Обр. 2. Калчо С. Бобчевски

роятност долномахленското училище е било временно затворено. Около 1868/69 г. в него работи учителят Тодор П. Иванов от с. Плаково, В. Търновско.²⁶ В същото училище, може би едновременно с Тодор П. Иванов учителствува и Димитър Келевич от Русе.²⁷ След него от м. март 1870 г. тук започва учителствуването си Калчо С. Бобчевски (обр. 2) от с. Ки

²³ Йордан х. Вълков, Венец Асбучний, изд. I, Букурещ, 1863 г., стр. 234
С. Ил. Доброплодни, Кратко здравословие или уроци, за да вардим здравето, Болград 1865 г.

В. Вълчев е род. в с. Дели Османлар (Владимирово), Х. Пазарджишко, учил в с. Девня, ръкоположен през 1870 г. за свещеник, служил като такъв в Балчик и с. Владимирово. Вж АБАН, ф. 144, оп. I, арх. ед. 100, л. 21—22.

²⁴ Ъ. Кърчовски, Книга нарицаемая Митарства, изд. IV, Русчюк, 1868 г., стр. 103; в-к „Македония“, год. IV, бр. 67 от 20 юли 1870 г.

²⁵ В-к „Турция“, год. III, бр. 31 от 28 януари 1867 г.

²⁶ А. Иванов, Минейник, който съдържава на дванадесетех миней..., Константинопол, 1869 г.

²⁷ Г. Кръстевич, История Българска, ч. I, Цариград, 1869 г., стр. 595.

лифарево, В. Търновско, който, с изключение на 1873/74 г., е учител до Освобождението.²⁸

При постъпването си в училището той намира само 25—26 ученика, и то с нередовно посещение. След седем месеца те се увеличават три и половина пъти.²⁹ С името на Калчо С. Бобчевски е свързано укрепването на местната българска община, създаването на читалището и редица други прояви на пазарджишките българи. През 1871/72 г. в училището в Горна махала е учител Стефан Божков Дереев.³⁰

В една дописка до в-к „Македония“, придружена с едно стихотворение, последният описва изостаналостта на това училище, на което липсват книги, карти и други учебни потреби. Броят на учениците в него е към 50 души, с три класа.³¹ След Ст. Дереев в продължение на две години (1872—74 г.) тук учителствува Христо п. Йосифов от с. Шипка.³²

До 1870 г. училищата в Х. Пазарджик са смесени, т. е. момчета и момичета се учат заедно. В началото на същата година Калчо Бобчевски предлага да се открие девическо училище, защото, както пише в-к „Македония“, „това е повече от всяко друго място по-нужно, защото българският език тука не е толкоз в общо употребление и особено между женския пол, от който много още има да си служат повече с турския“.³³

В края на учебната 1869/70 г. предложението на Бобчевски отчасти е осъществено с отделянето на учениците в отделен клас. На годишния изпит на долномахленското училище, от 9 до 11 август, тази идея се обосновава още по-убедително и настоятелно от К. Бобчевски и от общинския писар Г. Михайлов.³⁴ Нейното практическо приложение става обаче едва през учебната 1871/72 г. Тогава е отворено отделно девическо училище с учителка Станка Великова.³⁵ През 1872/73 г. е открито такова училище и в Горната махала с учителка Калица Х. Бойчева.³⁶

През същата година в Х. Пазарджик е открито за първи път и главно (класно) училище от учителя Йосиф Ст. х. Иванов.³⁷ Много добър пе-

²⁸ В-к „Македония“, год. III, бр. 24 от 10 май 1869 г.; ОДА—Варна, ф. 75 к, оп. 1, арх. ед. 5, л. 6; пак там, необр. фонд, вр. № 6 (Пангарски тефтер на Х. Пазарджик), л. 3—10.

²⁹ В-к „Македония“, год. IV, бр. 77 от 1 септември 1870 г.; ИВАД, VI, 1914 г., стр. 62.

³⁰ Ст. Божков Дереев е род. в Карлово през 1846 г. Учителствува в Калофер, Варна, Преслав и Шумен, където умира през 1903 г. Вж. за него Ив. Церов, Стефан Б. Дереев, в-к „Варненски общински вестник“, бр. 219 от януари 1930 г.

³¹ В-к „Македония“, год. V, бр. 40 от 5 октомври 1871 г.

³² Вж. В. Друмев, Нешастна фамилия, изд. II, Русе, 1873 г., стр. 123; Р. Каролев, Уроци по българската черковна история, изд. I, Цариград, 1873 г., стр. 183; И. Гюзелев, Кратка елементарна геометрия, Прага, 1873 г., стр. 164; Същият, Ръководство към физиката. Прага, 1874 г., стр. 170; НБКМ — БИА, II А, 2867.

³³ В-к „Македония“, год. IV, бр. 31 от 7 март 1870 г.

³⁴ В-к „Македония“, год. IV, бр. 77 от 1 септември 1870 г.; Вж. също Д. Енчев, Селскостопанска неорганическа и органическа химия, Русе, 1871 г., стр. 184.

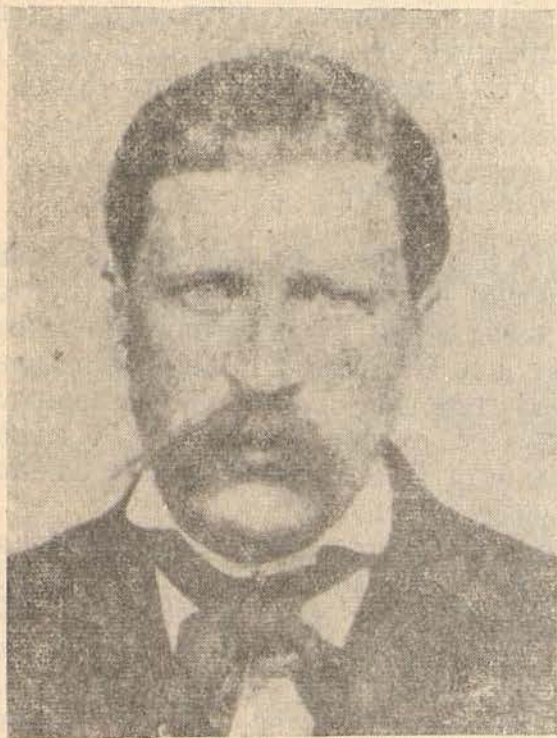
³⁵ Д. Енчев, Космография, Виена, 1872 г.

³⁶ Р. Каролев, цит. кн., стр. 184; И. Гюзелев, Кратка елементарна геометрия, стр. 164.

³⁷ Р. Каролев, цит. кн., стр. 183.

Йосиф Ст. х. Иванов е род. през 1842 г. в Х. Пазарджик. Внук на х. Иван Вълков, той се учи в града при Янко Дивитаков, после от 1857/60 г. във варненското гръцко училище, от 1860/62 г. в гимназията в гр. Смоленск и накрая в Цариград. Учителствувал в Х. Пазарджик, Петропавловското духовно училище, В. Търново. След Освобождението е дипломатически чиновник до 1912 г. в българското и руското консулство в Цариград. Вж. за него: П. Ников, цит. съч., стр. 50; Ив. Церов, Спомени и бележки, кн. I, Варна, 1921 г., стр. 66.

дигот; с отлично образование и подготовка, той дава съвременна уредба и направление на това училище. За съжаление, през пролетта на 1874 г. той е принуден да напусне поради недоразумения с общинските дейци. Такава впрочем съдба сполетява и другия учител в долномахленското училище, Спиридон Петров Грамадов (обр. 3), учителствувал от м. май

кр. кр.

Обр. 3. Спиридон П. Грамадов

кр. кр.

Обр. 4. х. Иван х. Вълков Банов

1873 г. до м. май 1874 г.³⁸ Трябва да се отбележи, че тези борби и пристрастия между местните дейатели, пренесени на страниците и на тогавашния печат,³⁹ се отразяват не особено благотворно за развитието на учебното дело. Независимо от това тукашната община полага големи усилия за укрепването и разширяването на училищната система. Както пише в-к „Македония“, нейната „единствена цел е да се старае и грижи, доколкото е възможно, за скорошното образование на челядта си“.⁴⁰ Нещо повече, след 1870 г. тя пренася тези грижи и внимание и над селските училища в района на околията.⁴¹

³⁸ НБКМ—БИА, II А, 2867; ОДА—Варна, ф. 75 к, оп. 1, арх. ед. 2, л. 13;

пак там, ф. 79 к, оп. 1, арх. ед. 14, л. 30—31; в-к „Източно време“, год. I, бр. 46—47 от 4 януари 1875 г.

Сп. Петров е учителствувал в Търговище, Варна, Разград, Х. Пазарджик, след Освобождението е съдебен и административен служител в Тутракан и Търговище. Вж. за него А. Явашов, Разград, С., 1930 г., стр. 180.

³⁹ Вж. в-к „Право“, год. V, бр. 44 от 28 декември 1870 г.; сл. „Училище“, год. II, сл. 15 от 31 август 1873 г.; в-к „Право“, год. VIII, бр. 36 от 17 ноември 1873 г.; в-к „Век“, год. I, бр. 43 от 2 ноември 1874 г.; пак там, бр. 38 от 28 септември 1874 г.; пак там, год. II, бр. 5 от 1 февруари 1875 г.

⁴⁰ В-к „Македония“, год. IV, бр. 77 от 1 септември 1870 г.; вж. също бр. 58 от 15 юни 1870 г.

⁴¹ Пак там, бр. 71 от 4 август 1870 г.; НБКМ—БИА, II А, 330, 332.

Развитието на българската просвета в Хаджиоглу Пазарджик през Възраждането е показателно преди всичко със своята жизненост и устойчивост. Започнала с неуверените стъпки на килийното образование, тя се утвърждава в следващите години чрез взаимните, пригответелни и класни училища, за да придобие през 70-те години на м. в. облика на една пълна и завършена система на нашата доосвободителна училищна практика. Заслугата за това принадлежи на цялото българско население, на неговата най-будна част, обединена в общината и читалището, и на такива ревностни благодетели и защитници на българщината, като х. Иван х. Вълков Банов (обр. 4),⁴² Димо С. Меджидиели и много други.

2. С. БОТЕВО (ЮШЕНЛИЙ)

С. Юшенлий, или Юшенлю дербент, със своето българско население се споменава за първи път в един турски регистър от края на XVI в.⁴³ През 1832 г., когато тук се заселват преселници от източнобалканските села Голица, Еркеч и Копаран, намират в селото само 20 къщи, обитавани от турци и гагаузи. Последните впоследствие напълно се побългаряват.⁴⁴ В началото на 70-те години с. Юшенлий се състои от около 170 къщи. Населението се разпределя по народности (само мъже), както следва: българи 419 души, мюсюлмани 95 и цигани 33 души.⁴⁵

Първите стъпки на учебното дело в селото са направени още преди Кримската война. Оттогава е известно името на даскал Тодор от Юшенлий, записан заедно с други спомоществователи за книгата на Ю. Ив. Венелин „Критически издирвания за Историята Българска“.⁴⁶ Даскал Тодор, който вероятно е първият килиен учител тук, остава и след войната.⁴⁷ След него, около 1866 г., в селото учителствува няколко години и Димитър Стоянов, наричан още Куцият даскал.⁴⁸ По-късно, през 1867 г., тук работи даскал Васил от Жеравна.⁴⁹ В следващите две-три години

⁴² Иван х. Вълков е род. около 1770 г. в гр. Ески Джумая (Търговище). Преселил се в Х. Пазарджик след 1828 г., той развива голяма търговска дейност, замогва се твърде много и със своята сила и авторитет представлява години наред местните българи пред турските и гръцките власти. Има големи заслуги за разрешаването на българския църковен въпрос, за създаването и развитието на българската просвета в града. Умира на преклонна възраст, на 120 години, през 1891 г. Вж. за него: ОДА—Варна, ф. 91 к, оп. 1, арх. ед. 13; в-к „Право“, год. VI, бр. 8 от 19 април 1871 г.; Архим. Инокентий, Хаджи Иван Вълков, Материали за историята на гр. Варна, 1930 г.; Л. Бешков, Бележити добруджанци... в-к „Добруджанска трибуна“, год. XXV, бр. 112 от 26 септ. 1968 г.

⁴³ Р. Стойков, цит. съч., стр. 109.

⁴⁴ Д. С. Стаменов, Коледни обичаи, песни и благословии от Варненско, СбНУ, кн. VIII, С., 1892 г., стр. 9; Л. Милетич, цит. съч., стр. 18, 156; в-к „Македония“, год. V, бр. 19 от 10 май 1871 г.

⁴⁵ Турски извори за българската история, т. II, С., 1960 г., стр. 129—138, 490. Вж. също: НБКМ—БИА, II, А 2867; ОДА—Варна, ф. 75 к, оп. 1, арх. ед. 8, л. 48; пак там, арх. ед. 12, л. 71—72, 77—78; В. Теплов, цит. съч., стр. 172; П. Ников, цит. съч., стр. 135.

⁴⁶ Вж. цит. кн., Земун, 1853 г.

⁴⁷ Д-р С. Л. Чаушов, Учебното дело в Силистра преди Освобождението, Сб. Силистра и Добруджа, кн. I, С., стр. 282.

⁴⁸ На последния лист на един Миней в църквата в с. Ботево е запазена следната приписка: „Миней Октомврий Димитър Стоянов учител Юшенлийски“.

Всички приписки, цитирани тук, както и в останалите части на това изследване са дадени по технически причини в съвременен правопис.

⁴⁹ Ил. Р. Блъсков, Изгубена Станка, изд. II, Русе, 1867 г., стр. 131.

вследствие раздорите и несъгласията между учители и свещеници в Юшенлий се сменят 8 учители. В резултат на това училището се разстройва, с месеци стои затворено, а учениците се пръскат в околните села и градове. Едва през 1870 г., след идването на Христо п. Йосифов от Шипка⁵⁰, развитието на училището взема друг обрат. То постепенно укрепва, учениците се прибират и техният брой достига до 80 момчета и 28 момичета. Към 15 от тях са от съседните села, пък даже и от Х. Пазарджик. От този момент започва възходът на юшенлийското училище. През 1870 г. тук е построена и нова училищна сграда.⁵¹ Дотогава за училище е служила една малка къща, в която по думите на Д. Станчев, учители-науствничари са обучавали няколко деца на църковно-славянски науствници.⁵² Тази къща е била използвана и като молитвен дом до построяването през 1867 г. на селската църква.⁵³

По идеята на Хр. п. Йосифов в селото е избрано училищно настоятелство, което поема грижата да набави необходимите за училището помагала, като карти, книги, вестници и пр. Пак по внушението на учителя тук се създават неделно училище и читалище, за нуждите на които е съставена и лотария от 110 акции (по 10 гр. всяка).⁵⁴ В края на учебната 1870/71 г. в с. Юшенлий се провежда годишен изпит на учениците, на който присъствуват много гости от Варненско, Провадийско и Х. Пазарджишко. Учениците, разделени на 5 класа, са изпитвани по свещена история, кратък катихизис, българска история, българска граматика, землеописание и др. Техните отговори са много добри и почти всички получават оценка отличен (5). . . „После Г. учителят Димитър Станчев особено насърдчи учениците да се стараят колкото е възможно да успяват и да възтържествуват над гръкогагаузкия елемент, който тъй много ся е разпространил по тези чисто-български места, и да го катират. Думите на всяка минута са преследваха рукоплещеском, и с радостни викове: Амин! Амин! Амин! от мнѳжестеото на народа.“⁵⁵ Накрая Д. Станчев заедно със свещ. К. Дъновски подаряват от името на варненското читалище „Възрождение“, чиито представители са, 70—80 книги като награда на отличилите се ученици.⁵⁶

Хр. п. Йосифов учителствува и през есента на 1871 г. В началото на следващата година той заминава за учител в Х. Пазарджик, а на негово място пристига от Варна Димитър Станчев (обр. 5).⁵⁷ С името на Д. Станчев е свързан най-големият подем и разцвет на тукашното училище. В продължение на три години и 9 месеца той развива извънредно плодотворна дейност.⁵⁸ Освен с малките ученици, които разделя на четири от

⁵⁰ Д. Енчев, Селскоступанска неорганическа и органическа химия. . . , стр. 185.

⁵¹ В-к „Македония“, год. V, бр. 19 от 10 май 1871 г.

⁵² В-к „Напредък“, год. IX, бр. 4 от 27 юли 1874 г.

⁵³ АБАН, ф. 144, арх. ед. 99, л. 24.

⁵⁴ В-к „Македония“, год. V, бр. 19 от 10 май 1871 год.

⁵⁵ Пак там, бр. 39 от 28 септември 1871 г.

⁵⁶ Пак там.

⁵⁷ Д. Станчев е род. в Шумен през 1847 г. Учителствувал в Мачин, с. Каспичан, Варна, с. Юшенлий. Сподвижник на Х. Димитър и Ст. Караджа, създател на революционна група в с. Юшенлий. Умира във Варна през 1905 г. Вж. Ив. Церов, Димитър Станчев, в-к „Варненски общински вестник“, бр. 230 от 26 юли 1930 г.

⁵⁸ ОДА—Варна, ф. 75 к, арх. ед. 7, л. 59; пак там, ф. 79 к, оп. 1, арх. ед. 9, л. 69; Д. Енчев, Космография, Виена, 1873 г.; Д. Енчев, Физическа география, Виена, 1873 г.; Ив. Гюзелев, цит. кн., стр. 165.

Обр. 5. Димитър Станчев

проявилите се ученици те подаряват книги и билети, изпратени от митрополит Симеон.⁶² През есента на 1875 г. вследствие брожението по Старозагорското въстание Д. Станчев е застрашен от арестуване и принуден да напусне селото. Учител на негово място става Атанас Петров, един от учениците му, който вероятно учителствува тук до началото на Освободителната война.⁶³ Със започването на военните действия училището е закрито, с което завършва и неговата предосвобожденска история

3. С. ДИМИТЪР ГАНЕВО (ПОБЕДА, ГЕЛИНДЖИК)

Българите в с. Гелинджик са преселници от Новозагорско и Сливен сьо, които през 1829 г. се изселват в Бесарабия.⁶⁴ След тригодишен престой там те се връщат и понеже се оказва невъзможно да продължат за родните си места, се установяват в различни добруджански села. През

деления и два класа, той открива неделно и вечерно училище за възрастните. Към 1873/74 г. броят на учениците нараства до 120 ученика и 35 ученички.⁶⁹ Мнозина от тях след завършването на училището стават учители в селищата на този район. За популярността и авторитета на Д. Станчев говори и обстоятелството, че през 1873 г. той е избран за представител на Х. Пазарджик и околността на учителския събор в Шумен.⁶⁰ На следната година варненската община настоява той да обходи и инспектира училищата в цялото окръжие.⁶¹

От 1873/74 г. обучението в училището се провежда по програмата на Шуменския учителски събор. На 22, 23 и 24 юни 1874 г. тук става тържествен годишен изпит, на който са поканени с писма и учителите от околните села. В него вземат участие и представителите на варненската община свещ. К. Дъновски, Г. х. Иванов и Харалан Ангелов. На

⁵⁹ ОДА—Варна, ф. 76 к, оп. 1, арх. ед. 72, л. 1.

⁶⁰ Пак там, ф. 75 к, арх. ед. 7, л. 14—15.

⁶¹ Пак там, ф. 79 к, оп. 1, арх. ед. 14, л. 34.

⁶² В-к „Напредък“, год. IX, бр. 4 от 27 юли 1874 г.

⁶³ На последната корица на Требник от 1862 г., запазен в църквата в с. Ботево, има следната приписка: „Учител Атанас Петров в 1875 г. Много добър учител беше той. Тия ученици бяха Костадин... Димитър Иванов, Желязко Кръстев, Танас Иванов, най-прилежните“

⁶⁴ Л. Милетич, цит. съч., стр. 158.

70-те години с. Гелинджик се състои от около 100 къщи, от които 40 татарски и турски, а останалите български с близо 80—85 венчила.⁶⁵

Българското училище в селото е открито преди 1853 г. Изключителни заслуги за това има поп Паскал, от с. Козосмоде (Козарево), Новозагорско. С неговата материална подкрепа е издигната и училищната сграда в селото. Той се заселва тук през 1832 г., но по време на Кримската война или след нея се премества в с. Азис бей (Паскалево), където и умира през 1866 г. Погребан е в църковния двор на селото. Тук се намира, макар и лошо съхранена, надгробната му плоча (обр. 6), един от най-важните паметници в новата история на Добруджа. Текстът на паметника⁶⁶ е издълбан на мраморна плоча с размери 67/133 см. Надписът е следният: „Тука почиват брениите остатъци на свещеника Пасхалия из село Козосмъдие. Той е бил първият основател на българските селения в Добруджа от год. 1832. От негов имот е въздигнато българското училище в с. Гелинджик. Ръкоположен на 1808 представил ся е пълн с дни на 1866. дек. 10. Село Азис бей.“

Първият учител в с. Гелинджик, останал в паметта на местното население, отбелязан и в документите, е даскал Стефан (Цаню) от Трявна. Неговото име заедно с това на поп Паскал е споменато между спомоществателите на книгата на Ю. Ив. Венелин „Критически издирвания...“⁶⁷ Други вести за този учител, както и за времето, докога учителствува, липсват. През 1868 г. в селото е учител Васил Вълчев, който преди това е в Х. Пазарджик, а малко по-късно става свещеник.⁶⁸ Около

Обр. 6. Надгробната плоча на поп Паскал

⁶⁵ Турски извори за българската история, т. II, стр. 16—24, 473; ОДА—Варна, ф. 75 к, арх. ед., 8, л. 47; НБКМ—БИА, II А, 2867; В. Теплов, стр. 170; „Материали за изучения Болгарии“, вып. IV, с. 270.

⁶⁶ Този текст е публикуван от Л. Милетич, цит. съч., стр. 156.

⁶⁷ Вж. цит. кн., Земун, 1853 г.

⁶⁸ На пър. страница на „Неделни и празнични слова и поучения“, съхранявана в храма „Св. Арх. Михаил“ в с. Владимирово, се намира следната приписка: „Принадлежи на

1870 г. тук работи учителят Михаил Н. Мустаков,⁶⁹ а след него, към 1873 г., Желко Колев.⁷⁰ През 1874 г. е отбелязано името на даскал Димитър.⁷¹

Училището в с. Гелинджик, което очевидно е едно от първите в този район, по време на Освободителната война е разрушено от турците. Заедно с него е съборена и църквата „Св. Арх. Михаил“, строена през 1865 г.⁷²

4. С. ПАСКАЛЕВО (АЗИС БЕЙ)

Българското население в с. Азис бей (или Ези бей) се заселва тук също през 1832 г. По произход то е главно от Новозагорско.⁷³ През 1874 г. българите представляват около 45—50 къщи с 60 семейства. Турското население, което ги превишава неколkokратно, възлиза над 90 къщи.⁷⁴

Началото на българската просвета в с. Азис бей трябва да се търси към 1865 г., през която година е построена и тукашната църква.⁷⁵ Първият български учител, споменът за когото е запазен в селото, който и документално се потвърждава, е даскал Цонко Попов от с. Козосмоде, Новозагорско.⁷⁶ Той е наследен от Георги Монеv Герджишки.⁷⁷ От 1871 до 1874 г. тук учителствува Руси Янев Чолаков от Х. Пазарджик.⁷⁸ Неговото име е споменато и в няколко приписки по богослужебни книги в селската църква.⁷⁹ В следващите години в с. Азис бей работи учителят Георги К. Зафиров.⁸⁰ За това свидетелствува една приписка от 1875 г.⁸¹ Дали той остава до Освобождението е трудно да се каже.⁸² Известно е,

Господина уч. В: Вълчов родом от село Дели-Османлар. Учител в село Гелинджик Х: Пазарджишко окружие 1868 октомврий 2-го.“

⁶⁹ Д. Енчев, Селскоступанска. . . химия, Русе, 1871 г., стр. 165.

⁷⁰ В. Друмев, цит. кн., стр. 126; Ив. Гюзелев, цит. кн., стр. 165.

⁷¹ Турски извори. . . , т. II, стр. 24.

⁷² АБАН, ф. 144, арх. ед. 99, л. 25. Сегашната църква в селото е издигната през 1881 г.

⁷³ Л. Милетич, цит. съч., стр. 155—156.

⁷⁴ Турски извори. . . , т. II, стр. 149—154, 511; ОДА—Варна, ф. 75 к, арх. ед. 8, л. 48; пак там, арх. ед. 12, л. 72; НБКМ—БИА, II А, 2867; „Материали для изучения Болгарии. . . “. вып. IV, стр. 270.

⁷⁵ АБАН, ф. 144, арх. ед. 99, л. 26.

⁷⁶ Й. Кърчовски, цит. кн., стр. 104.

⁷⁷ Пак там, стр. 104; Д. Енчев, цит. кн., стр. 185.

⁷⁸ ОДА—Варна, ф. 79к, оп. 1, арх. ед. 9, л. 69.

⁷⁹ На последния лист на „Църковен цветник“, изд. от Ив. Момчилов, 1869 г., е записано: „Настоящата книга ся подарява от дяда Коля и син му Юви. За вече спомен на черквата Св: Велик: мучения Димитрия мироточиваго: има цена 40½ гроша. 1872 май 25-ый. Село Азисъ бей. Писва Руси Я. Чолаков учител от Пазарджик.“

Другата приписка е на последната стр. на Апостол от 1836 г. с дата: „1873. февруари 9, село Ези бей уч. Руси Я. Чолаков.“

⁸⁰ Г. Зафиров е от Ст. Загора или Старозагорско. Преди учителствуването си в с. Ези бей е бил две години учител във Варна.

⁸¹ Приписката е на първата стр. на Апостол от 1836 г. със следното съдържание: „На 1875 лято, стана голяма зима, щото челоуеците си разкриха сламените къщи та си хранеха добитаците, и един кош плява са даваше за 6 гроша турски, а 1 ока плява 50 лари, на ячмика кило то 72 гроша. А, едрия добитък са храни със сухо, до половината месец маия, понеже нямаше ющи едра трева. Това стана в царуването на Султанат Азиза. В 15-та година на царуването му. Писа Георги К. Зафиров село Азиз-бей.“

⁸² На първата стр. на Октоих, също в тукашната църква е отбелязано: „За г-на даскал Димитра Попов“. Не може обаче със сигурност да се твърди кога и дали наистина той е бил учител тук.

че училището първоначално се помещава в църковната килия. След нарастване броя на учениците през 70-те години в църковния двор е изградена отделна училищна стая. Тя е разрушена заедно с църквата през Руско-турската война.⁸³

5. С. ВЕДРИНА (ФЕРДИНАНДОВО, КАДИЕВО, КАДЪ)

Според данните от преброяването през 1874 г. с. Кадъ се състои от 99 турски, 35 български и 15 цигански къщи.⁸⁴

Обр. 7. Църковно-училищната сграда в с. Кадъ

Църковно-училищната сграда в селото, запазена до неотдавна⁸⁵ (обр. 7) е строена през 1866 г.⁸⁶ Вероятно през същата година е открито и българското училище. За него обаче освен факта на съществуването му друго не е известно. Знайно е също и името на един от учителите в

⁸³ За това паметно събитие разказва следната приписка: „Триод Цветний който в Руско-турската война когато разсипаха изгориха Церквата на Св. Димитрие до основите. Книгите, иконите, полилейте, разпраснаха истрошиха. Същата книга нарицаема Цветний триод пострада от немилостивите татари, турци, черкези. Намери ся на улицата до църквата в лято Христово 1877 + 1878: юли 30 ден в село Ези бей Х-олу Пазарджишки окръг. Подвързана от Коста Попов Каралески учител 1883. майи 28 в село Каралез. свещ. Цаню Попов.“

⁸⁴ Турски извори за българската история, т. II, стр. 43—57, 531. Вж. също: ОДА—Варна, ф. 75 к, оп. 1, арх. ед. 8, л. 48; НБКМ—БИА, II, А, 2867. В. Теплов, цит. съч., стр. 170; „Материали для изучения Болгарии“, вып. IV, стр. 266.

⁸⁵ Съборена е към 1965 г.

⁸⁶ АБАН, ф. 144, арх. ед. 99, л. 26.

него — Иван Шапчанов от с. Шипка, който учителствува тук около 1874/75 г.⁸⁷

6. С. РИЛЦИ (СУЮТЧУК)

С. Суютчук е заселено също от тракийци след 1828/29 г.⁸⁸ През 1874 г. те достигат до 50 къщи с 50—60 венчила. Освен тях тук има и 45 татарски къщи и една-две турски и цигански.⁸⁹

Данните за училището в с. Суютчук са много оскъдни. Известно е само, че след 1870 г. то съществува почти непрекъснато. До нас е достигнало и името на един от учителите в селото — Цвятко Ненов, записан като спомоществовател за „Селскоступанска неорганическа и органическа химия“.⁹⁰

7. С. ПОЛКОВНИК МИНКОВО (КАБА САКАЛ)⁹¹

Българите в селото са преселници от Сливенско, Котленско и други места, уседнали тук през първата половина на XIX в. През 70-те години с. Каба сакал представлява селище с близо 55 къщи, 19 от които мюсюлмански (турски и черкезки), а останалите български с 33—38 венчила.⁹²

Българското училище в селото е открито около 1870 г.⁹³ Данни за неговия начален период не са запазени, но очевидно той е свързан с отварянето на молитвен дом, под покрива на който се намира училището до Освобождението. Единственият учител тук, за когото има запазени сведения, е Атанас Рачев от Балчик. Той учителствува от 1872/73 докъм 1875 г. За първи път се споменава като спомоществовател на някои книги,⁹⁴ а за последен в една приписка от 1875 г.⁹⁵ Съдбата на училището по време на Руско-турската война е вероятно същата, каквато е и на останалите добруджански селища, подложени на палежи и опустошения.

⁸⁷ В църквата в с. Долина, Толбухинско, където са пренесени църковните потреби след събарянето на храма „Св. Арх. Михаил“ в с. Ведрина, се намира един Цветен Триод от 1865 г. с приписка на последния лист: „Да са знае когато беше лошава зима да падна сняг и измряха добитъка много и плявата беше оката 50-пари, а ичимикът 35-пари оката и на нея година погармя 31 март 1875 г. Учител Ив. Шапчанов из Шипка“.

⁸⁸ Л. Милетич, цит. съч., стр. 158.

⁸⁹ Турски извори..., т. II, стр. 84—93, 546; ОДА — Варна, ф. 75 к, оп. 1, арх. ед. 12, л. 71; пак там, арх. ед. 8, л. 48; НЕКМ — БИА, II А 2867; В. Теплов, цит. съч., стр. 172.

⁹⁰ Д. Енчев, цит. кн., стр. 165.

⁹¹ От 1960 г. селото е слято със с. Д. Ганево (Победа).

⁹² Турски извори..., т. II, стр. 521; ОДА — Варна, ф. 75 к, арх. ед. 8, л. 47; НЕКМ — БИА, II А, 2867; „Материали для изучения Болгарии“, вып. IV, стр. 266; В. Теплов, цит. съч., стр. 170. Тук данните са разместени.

⁹³ НЕКМ — БИА, II А, 331.

⁹⁴ Ив. Гюзелев, цит. кн., стр. 164; същият, Ръководство към физиката, Прага, 1874 г., стр. 453.

⁹⁵ На последната стр. на Апостол от 1836 г., съхраняван в църквата в с. Паскалево, е записано: „На 1875-та година, много човецы станаха жертва на вълците и много овце измряха от шярката а снега лежя на земята от Игнажден до първи априлие без да са види черна земя. Подвърза ся от Г. Ат. Рачев уч. в Каба сакал.“

8. С. БОГДАН

Населението на с. Богдан е преселено от Тракия през първата половина на XIX в.⁹⁶ Непосредствено преди Освобождението то наброява около 55 къщи, от които няколко черкезки, а останалите български с 60 венчила.⁹⁷

Българско училище тук съществува към 1872/74 г.⁹⁸ Учител в него е Кольо Д. Попов от с. Кара бурун (Знаменосец), Старозагорско. Заедно с учениците си — Стоян М. Саров, Васил Ст. Чобанов, Кольо Киров и Тодорка Колюва — той е записан като абонат за две книги, издадени от Ив. Гюзелев.⁹⁹ Други сведения за това училище липсват.

9. С. ГЕНЕРАЛ КОЛЕВО (ЧАИР ХАРМАН)

През 70-те години на XIX в. с. Чаир Харман има около 30 къщи, 4—5 от които турски, 20 татарски и само 5 български. Последните са тракийски преселници и през 1874 г. са отбелязани с 12 венчила.¹⁰⁰

Въпреки че са малко, тукашните българи откриват училище, в което през 1872/73 г. учителствува Георги Атанасов.¹⁰¹ Изглежда след това то е затворено и в документите на Варненската митрополия селото е отбелязано без училище.

10. С. ВЛАДИМИРОВО (ДЕЛИ ОСМАНЛАР)

През 1874 г. с. Дели Османлар достига до 108 къщи. От тях 15 са татарски, 27 турски, 6 цигански, а останалите български.¹⁰² По своето потекло българите са от Тракия, преселени през 30-те години на XIX в.¹⁰³ През 1873/74 г. тук са записани 75—80 български венчила.¹⁰⁴

Българското училище в с. Дели Османлар е открито в началото на 70-те години. През 1871 г. в селото е построена църквата „Св. Арх. Михаил“.¹⁰⁵ Тогава вероятно е отворено и училището. През 1872/73 г. в него учителствува Н. Радичков.¹⁰⁶ Други данни за това училище засега не са известни.

⁹⁶ Л. Милетич, цит. съч., стр. 158.

⁹⁷ Турски извори..., т. II, стр. 493; ОДА — Варна, ф. 75 к, а. ед. 8, л. 48.

⁹⁸ ОДА — Варна, ф. 75 к, арх. ед. 92, л. 12; пак там, ф. 79 к, арх. ед. 9, л. 68.

⁹⁹ Ив. Гюзелев, цит. книги, стр. 164 — 165 и 453.

¹⁰⁰ Турски извори..., стр. 485; ОДА — Варна, ф. 75 к, арх. ед. 8, л. 47; пак там, ф. 75 к, арх. ед. 12, л. 71; НБКМ — БИА, II А, 2867; В. Теплов, стр. 172; „Материали за изучения Болгарин“..., вып. IV, стр. 270; Л. Милетич, цит. съч., стр. 158.

¹⁰¹ Ив. Гюзелев, цит. кн., стр. 164 и 453.

¹⁰² Турски извори..., т. II, стр. 58—69, 534; В. Теплов, цит. съч., стр. 169; „Материали за изучения Болгарин“, стр. 270.

¹⁰³ Л. Милетич, цит. съч., стр. 158.

¹⁰⁴ НБКМ — БИА, II А, 2867; ОДА — Варна, ф. 75 к, арх. ед. 12, л. 71; пак там, арх. ед. 8, л. 48.

¹⁰⁵ АБАН, ф. 144, арх. ед. 99, л. 25.

¹⁰⁶ ОДА — Варна, ф. 79 к, арх. ед. 9, л. 72.

Селището, което възниква към XVI в. около чифлика на турчина Хюсеин Кара Али, е заселено през втората четвърт на XIX в. от български преселници от Ямболско, Старозагорско и др. През 70-те години на м. в. те достигат до 36 венчила.^{106a}

През 1860 г. тук е издигната църквата „Арх. Михаил“. Може да се предполага, че наскоро след това е открито и българското училище. Положителни данни за него обаче са налице едва десет години по-късно. По това време в селото учителствува Петко Димитров, записан като спомоществовател заедно с учениците си Жеко П. Михайлов, Злати Стоянов и Димитър Милков. В следващите години тук работи учителят Георги. Тукашното училище, построено в църковния двор, е изгорено заедно с църквата през Руско-турската война 1877—1878 г.^{106b}

В последното десетилетие на турското робство Х. Пазарджишка околия обхваща 108 села, по-голямата част от които са населени преобладаващо с мюсюлмани — турци, татари, черкези и цигани.¹⁰⁷ Според преброяването от 1874 г. мъжкото население на тази околия възлиза на 15 118 души, от които българите достигат едва 5185 мъже.¹⁰⁸ Българското население е съсредоточено в 28 села, повече или по-малко разселени с посочените етнически групи.¹⁰⁹ В две от тези села живеят и гугаузи (с. Ени махле и с. Кара курт), които поради зависимостта им от гръцката патриаршия са записани като гърци.

До Освобождението български училища са открити в 14 села. Десет от тях разгледахме по-горе. Останалите четири, в с. Ени махле (Одринци), с. Кара сулари (Ловчанци), с. Кара синан (Росеново) и с. Ели бей (Пчеларово), поради липса на конкретни данни отбелязваме само с факта на съществуването им.¹¹⁰ Ако към тези 14 селски училища прибавим и 4-те градски в Х. Пазарджик, получава се цифра, която почти съответствува на 16-те немохамедански, мъжки и девически училища, посочени в официалната турска статистика от 1873 г.¹¹¹ Малката разлика, която остава, трябва да се обясни може би с непостоянното функциониране на някои училища, каквото е примерно в с. Чаир Харман. По този начин без училища се очертават следните села: Баш бунар (Полковник Свещарово), Хош кадем (Котленци), Салман (Пленимир), Семиз Али (Драганово), Мазлумче (Ломница), Кара Мурад (Златия), Кючюк Чамурлу (Малка Смолница), Вели Факъх (Поп Григорово), Кара Илияс (Царевец), Куркут (Страхил), Саръ Махмуд (Алексеево), Мансур (Свобода), Кара

^{106a} Р. Стойков, цит. съч., стр. 112; Л. Милетич, цит. съч., стр. 158; В. Теплов, цит. съч., стр. 170; ОДА — Русе, ф. 43 к, оп. 2, арх. ед. 29, л. 164.

^{106b} АБАН, ф. 144, арх. ед. 99, л. 26; В. Друмев, цит. съч., стр. 123; ОДА—Русе, ф. 43 к, оп. 1, арх. ед. 12, л. 49.

¹⁰⁷ Турски извори..., стр. 334 — 337, 473 — 554; „Материали для изучения Болгарии“, вып. IV, стр. 264 — 270.

¹⁰⁸ Турски извори..., т. II, стр. 555.

¹⁰⁹ Пак там, стр. 473—554.

¹¹⁰ ОДА — Варна, ф. 75 к, арх. ед. 8, л. 47—48.

¹¹¹ Вл. Тодоров — Хиндалов, Принос към българската история, С., 1926 г. стр. 51.

курт (Приморци) и Айдин-чофа (дн. махала в с. Полк. Свещарово. Такова е в общи линии състоянието на българската просвета в Хаджиоглу Пазарджишка каза преди Освобождението.

IV. БАЛЧИШКО

В уводните бележки за учебното дело в Х. Пазарджишка каза бяха изтъкнати, макар и бегло, някои обстоятелства от етнически и стопански характер, които може да се отнесат в същата степен и за Балчишкия район. Поради това, без да се спираме отново на тях, ще посочим само онези специфични особености, отличаващи този край от останалите места. В народностно отношение те се изразяват преди всичко в сравнително помалобройното мюсюлманско население, отколкото във вътрешността на Добруджа. От друга страна, тук имаме значително по-силен и компактен гагаузки елемент. Това има важно значение за развитието на българското учебно дело през епохата на Възраждането. Традиционното гръцко влияние по Черноморието и особено духовната експанзия на гръцката църква от средата на м. в. поставят в зависимост и подчинение най-напред гагаузкото население. Неговата отрицателна роля в църковно-националните борби през следващите години създава не малко трудности и задръжки за възхода и укрепването на българските училища в този район. Конкретните поселищни данни, които привеждаме по-долу, потвърждават по най-убедителен начин този характерен момент от развитието на българската просвета в Балчишка околия.

1. БАЛЧИК

Към втората половина на XVI в. Балчик е заселен изключително с турско население. Това съдим от един турски регистър от 1573 г.,¹¹² за същото пише и П. Джорджич през 1595 г.¹¹³ Останал „в незапометни години без християни“, както казва в автобиографията си Кою Райчов,¹¹⁴ Балчик просъществува почти до 1840 г. като незначително турско селище. Неговият възход в следващите години се дължи на разрешението свободно да се изнасят оттук зърнени храни, което богатата околност и сравнително удобното пристанище улесняват твърде много. През 1853 г. Балчик наброява по думите на Вретос към 4000 жители.¹¹⁵ Двадесет години по-късно Каниц съобщава, че градът е нараснал до 800—900 турски къщи, 400 татарски, 150 български и 50 гръцки.¹¹⁶ Особено показва-

¹¹² Р. Стойков, цит. съч., стр. 111; вж. също К. и Х. Шкорпил, Балчик, ИВАД V, 1912 г., стр. 47—52.

¹¹³ М. Дринов, Историческо осветление върху статистиката на народностите в Източната част на Българското княжество, Съчинения на М. Дринов. т. I, С., 1909 г. стр. 536 — 537.

¹¹⁴ НБКМ — БИА, II А, 2508, л. 1. Този документ е публикуван от П. Ников, цит. съч., стр. 26—30, бел. 35.

¹¹⁵ А. Р. Vretos, *La Bulgarie ancienne et moderne*, St. P., 1856, p. 196—197.

¹¹⁶ F. Kanitz, стр. 225; вж. също: В. Теплов, цит. съч., стр. 166; „Материали для изучения Болгарии“, вып. IV, стр. 166; В. Тодоров — Хиридалов. Добруджа в миналото, според турски официални източници, Год. на Нар. библиотека в София за 1926—28 г., С., 1930 г., стр. 214.

телен в случая е ръстът на българското население. Ако през 30-те години на XIX в. тук живеят само неколцина българи, като бакали и абаджии, впоследствие техният брой се увеличава с преселници, завърнали се от Бесарабия, както и на такива, придошли от други български места.¹¹⁷ Преди Кримската война те населяват 20 къщи, а през 1871 г. достигат до 143 чисто български венчила и 46 гръко-гагаузки.¹¹⁸ Увеличаването броя на българското население, както и неговото материално замогване водят към все по-убедителна изява на народностното съзнание, към утвърждаване на българското просветно и църковно дело.

Починът за откриване на българско училище в Балчик възниква всред тукашните българи заедно с решението да съградят и собствена църква. Заслугата за реализирането на тази идея принадлежи главно на Кою Райчов от Трявна, установил се тук през 1833 г. Натрупал значително състояние като търговец, той се издига до пръв водител на българите и в продължение на няколко десетилетия стои начело на техните църковни и просветни борби.¹¹⁹ С помощта на околните български села, при съдействието на варненския митрополит Йосиф, както и на балчишкия мюдюрин Мехмедаа Харачиолу през 1845 г. църквата „Св. Никола“ е завършена.¹²⁰ През същата година е открито и българското училище.¹²¹ Пръв учител в него става Стойко Иванов, който учил децата на български и гръцки език.¹²² Но плахите и неуверени стъпки на това училище се сблъскват още в началото с ожесточената съпротива на гръцката духовна власт, която намира тук опора в лицето на малцината гърчеещи се гагаузи и гръцки търговци, дошли от Цариград и Бедоморието.

В края на 1847 г. на мястото на митрополит Йосиф, българин от Македония, пристига гръцкият владика Порфирий. От този момент започва и настъплението на великогръцката пропаганда по тези места. „Сас силата на владиката Порфирия — пише К. Райчов — изгониха ни българския епитроп и българския поп Иоана и българския учител Стойка и продадиха българските книги на саталмашката черкова и сас парите копиха гарски книги.“¹²³ Тогава К. Райчов подарява едно от своите издания в Аязма махалеси за нуждите на училището и още през 1848 г. учителят Параскева Николов от Сливен, условен за 3000 гроша годишно, подновява учебните занимания. В тази сграда училището се помещава три години, до 1851 г., когато тя е превърната в църква, наречена „Св. Троица“.

¹¹⁷ НБКМ — БИА, II А, 2508, л. 1—2; Л. Милетич, *цит. съч.*, стр. 153.

¹¹⁸ ОДА — Варна, ф. 79 к, арх., ед. 6, л. 2; пак там, ф. 75 к, арх. ед. 8, л. 47. пак там, арх. ед. 12, л. 4, 8, 9; в-к „Македония“, год. IV, бр. 40 от 7 април 1870 г.

¹¹⁹ НБКМ — БИА, II А, 2508, л. 1—3; в-к „Цариградски вестник“, год. VIII, бр. 396 от 7 септември 1858 г.

¹²⁰ ИВАД, VI, 1914 г., стр. 61. Тази църква по-късно е разрушена и през 1866 г. на същото място е изграден сегашният храм „Св. Никола“. Вж. ОДА — Варна, ф. 79 к, арх. ед. 6, л. 2; АБАН, ф. 144, арх. ед. 99, л. 1.

¹²¹ Поради известна несигурност за годината, когато е завършена църквата, някои автори приемат, че училището в Балчик е открито през 1847 г. Вж. Г. Димитров, *Княжество България*, ч. I, Пловдив, 1895 г., стр. 202. Същата година е отбелязана и в една дописка във в-к „Цариградски вестник“, год. VIII, бр. 364 от 1 февруари 1858 г. Съвсем произволно е дадена началната година на балчишкото училище след 1857 г. и у Н. Ив Ванков, *История на учебното дело в България*, стр. 84.

¹²² П. Ников, *цит. съч.*, стр. 31.

¹²³ НБКМ — БИА, II А, 2508, л. 2.

Близо до нея, на място, подарено пак от К. Райчов, е построена училищна сграда със стая за учениците и друга за учителя.¹²⁴ Докога учителствува тук Пар. Николов е неизвестно.¹²⁵

По време на Кримската война, от 1854 г. до 1856 г., учител в Балчик е Константин Дъновски.¹²⁶ В следващите години за учител е приет Димитър Гаврилов, който остава в училището до лятото на 1859 г.¹²⁷ Той е наследен от даскал Константин от Търново, който учителствува и през 1860 г. По негово време броят на учениците достига до 60 момчета и момичета. Обаче слабата подготовка на учителя и недостатъчното познаване особено на гръцкия език довеждат постепенно до спадане интереса към училището, до напушането на много от учениците.¹²⁸

Това състояние е преодоляно едва след идването на учителя Петър Стоянов от Котел. В Балчик той учителствува в продължение на 7 години, до лятото на 1866 г., когато е ръкоположен за свещеник.¹²⁹ След него училището изглежда остава за известно време без учител. Към 1869/70 г. тук постъпва учителят Атанас Рачев от Балчик.¹³⁰ Той също искал да стане свещеник, поради което в-к „Македония“ със загриженост предупреждава „да не оставят мястото му ни най-малко празно, защото с толкоз мъки събраните дечица мъчно ще ги съберат впоследствие и да не кажат бащите им, че все тъй ще върви то“.¹³¹

До 1870 г. училището в Балчик е общо, т. е. момчета и момичета са обучавани заедно.¹³² През същата година, след идването на още един учител, в града е открито и отделно девическо училище. В един интересен документ — „Описание на Балчишката и Манкалянска окръжности“ от 1 май 1871 г. за Балчик е отбелязано: „С три училища, които се намират в черковните дворове: две български, мъжко и девическо, първото се посещава от 62 ученици, а девическото от 36 девизи. Учители двама: Петър Н. К. Икономов из Котел и Атанас Рачев из Балчик; първият съдновременно служи и за певец, а вторият и за общенски писар. Третото е гръцко училище, посещава се от 24 ученика и девойки, еленски

¹²⁴ Пак там.

¹²⁵ Пар. Николов е род. в Сливен, учи се в Цариград, след което учителствува в Осман пазар (Омуртаг) и Балчик. През 1853 г. става свещеник в Сливен, а по-късно в Цариград, Варна, Кюстенджа и Силистра. Умира в последния град през 1878 г. Вж. Архим. Инокентий, Архимандрит Панарет Хилендарски, в-к „Варненски общински вестник“, бр. 202 от 3 май 1929 г.

¹²⁶ П. Никол, Иконом Константин А. Дъновски, сп. Духовна култура, год. I, кн. 1—2, 1920 г., стр. 120.

¹²⁷ Дим. Гаврилов е род. в Казанлък, учителствува в Балчик, след което по искане на местните българи е ръкоположен през 1860 г. за свещеник от Ил. Макариополски. Поради преследване от гръцката духовна власт за известно време приема покровителството на католическата църква, но през 1861 г. се отказва. По-късно е свещеник в Балчик. Вж. в-к „Цариградски вестник“, год. IX, бр. 421 от 7 март 1859 г.; пак там, год. X, бр. 484 от 25 юни 1860 г.; пак там, год. XI, бр. 25 от 10 юни 1861 г., бр. 26 от 24 юни 1861 г. и бр. 29 от 15 юли 1861 г.

¹²⁸ В-к „Цариградски вестник“, год. X, бр. 455 от 31 октомври 1859 г.; в-к „България“, год. II, бр. 86 от 9 ноември 1860 г.

¹²⁹ ОДА — Варна, ф. 75 к, арх. ед. 12, л. 4; пак там, ф. 83 к, арх. ед. 33, л. 8; А. Василев, Изобразителни изкуства из някои добруджански селища, Сб. Добруджанска експедиция, С., 1956 г., стр. 107.

¹³⁰ Вж. Д. Енчев, цит. кн., стр. 184.

¹³¹ В-к „Македония“, год. IV, бр. 46 от 2 май 1870 г.

¹³² Пак там. Вж. също в-к „Македония“, год. IV, бр. 46 от 2 май 1870 г. и бр. 47 от 5 май с. г.

гагаушки и български. Учител Христодул Харби из Островите.¹³³ Петър К. Икономов остава в Балчик и през следващите години, а за негов помощник е назначен Яни Русев.¹³⁴ През 1874 г. за учител е приет един младеж от с. Сахране, Казанлъшко, чието име е неизвестно.¹³⁵

В началото балчишкото училище едва ли се е различавало по степен на развитие от обществените килийни училища. То не надхвърля рамките на елементарната първоначална грамотност и по-късно. Една от най-съществените причини за това състояние е продължителната църковно-национална борба, която тук взема особено ожесточен характер. На два пъти — през 1845 и 1851 г. — българите откриват свои църкви, но и двете последователно са иззети от местните гърци.¹³⁶ Увлечени в тази борба, българите не всякога отделят достатъчно внимание и средства за развитието на своето училище. По-значителен напредък в него се забелязва след 1870 г., без да може да прерасне обаче в едно развито класно училище. След разрешаването на църковния въпрос през с. г. българската община показва по-голяма грижа и заинтересованост към нуждите на просветното дело. Тя проявява същото внимание вече и към българските училища в околността, на които изпраща учители, учебни помагала, провежда годишни изпити и пр.¹³⁷

2. С. ЕЗЕРЕЦ (САТЪЛМЪШ)

С. Сатълмъш е чисто българско селище преди Освобождението, заселено с тракийци след 1828/29 г. През 1870/71 г. те достигат към 40 къщи.¹³⁸

Макар селото да е твърде малко по големина, очевидно българският му облик благоприятствува тук да бъде открит параклис още през първата половина на XIX в. Църквата в селото е построена през 1853 г. През същата година е отворено и българското училище. До 1857 г., когато е издигната отделна училищна сграда, обучението на учениците се провежда в различни селски къщи.¹³⁹ Други данни за училището, както и за учителите до 1868 г. засега не са известни. През есента на същата година варненската община изпраща за учител в селото Петър К. Даскалов от Сливен.¹⁴⁰ Той учителствува тук почти до Освобождението.¹⁴¹ През 1869/70 г. при него се учат 30 ученика и 10 ученички,

¹³³ ОДА — Варна, ф. 79 к, оп. 1, арх. ед. 6, л. 2.

¹³⁴ Т. Х. Станчев, Тълкование на божествения и молитвения дом..., Русчук 1873 г., стр. 47.

¹³⁵ ОДА — Варна, ф. 79 к, арх. ед. 14, л. 22.

¹³⁶ В-к „Цариградски вестник“, год. VIII, бр. 364 от 1 февруари 1858 г.; пак там год. IX, бр. 401 от 18 октомври 1858 г.; пак там, бр. 405 от 15 ноември 1858 г. пак там, бр. 422 от 14 март 1859 г.; пак там, год. X, бр. 484 от 25 юни 1860 г. в-к „Турция“, год. II, бр. 25—26 от 1 януари 1866 г.; П. Ников, Българското възраждане..., стр. 115—121, 391, 393.

¹³⁷ В-к „Македония“, год. IV, бр. 27 от 21 февруари 1870 г.; пак там, бр. 52 от 23 май 1870 г.; пак там, бр. 67 от 20 юли 1870 г.

¹³⁸ ОДА — Варна, ф. 75 к, арх. ед. 8, л. 47; в-к „Македония“, год. IV, бр. 40 от 7 април 1870 г.; „Материали для изучения...“, стр. 264; В. Тодоров — Хиндалов, цит. съч., стр. 216.

¹³⁹ ОДА — Варна, ф. 79 к, арх. ед. 6, л. 3; пак там, ф. 75 к, арх. ед. 12, л. 3.

¹⁴⁰ ОДА — Варна, ф. 79 к, арх. ед. 17, л. 94.

¹⁴¹ Пак там, арх. ед. 9, л. 66; Т. Х. Станчев, цит. кн., стр. 48.

обучавани по взаимоучителния метод.¹⁴² През следващата година училището е посещавано от 22 момчета и 4 момичета.¹⁴³ По това време в селото изглежда е условен още един учител — даскал Ненко от Котел.¹⁴⁴ Сведенията за неговото пребиваване тук обаче са много оскъдни.

3. С. ВРАНИНО (ГАРГЪЛЪК)

Първите известия за селото от края на XVI в. съобщават за наличието на турско население.¹⁴⁵ След 1828/29 г. тук се заселват тракийци от Ямболско, Новозагорско и др.¹⁴⁶ В последното десетилетие преди Освобождението с. Гаргълък се състои от около 40 български и 3—4 турски къщи.¹⁴⁷

Народностното пробуждане на българите протича доста своеобразно тук. До 1866 г. те все още признават властта на варненската гръцка митрополия, чрез която искат и разрешение за построяването на църква.¹⁴⁸ Но тази зависимост наскоро след това е отхвърлена.¹⁴⁹ Кога е открито тукашното училище, засега не може да се установи, но в началото на 60-те години то вече съществува. Вероятно в началото е устроено в някоя селска къща. През 1867 г. тук е построена специална училищна сграда, а на следната година, в непосредствена близост до училището, е издигната и църквата „Св. Троица. „Първият известен учител в селото е Дамян Друмев, който заедно с неколцина още местни жители е записан като спомоществовател за издадена от С. Доброплодни книга.¹⁵⁰ След Д. Друмев тук учителствува Михаил Киров (Бочков) от Ямбол. През 1869/70 г. той обучава 20 ученика, с които в края на учебната година (на Петровден) провежда годишния изпит. Представителите на балчишкото училищно настоятелство, които присъствуват на изпита, са доволни от работата на учителя, но настояват пред родителите да изпращат на училище и дъщерите си. И наистина през другата учебна година учителят М. Киров обучава вече 22 ученика и 12 ученички. Други сведения за учебното дело в селото преди Освобождението липсват. По време на Освободителната война църквата заедно с училището са ограбени и опожарени от отстъпващите башибозушки войски.¹⁵¹

4. С. ШАБЛА

До Руско-турската война от 1828/29 г. с. Шабла е населено с гагаузи, част от които се изселват след това в Бесарабия. Тогава в селото се установяват и тракийските преселници от Ямболско, Сливенско и

¹⁴² В-к „Македония“, год. IV, бр. 52 от 23 май 1870 г.

¹⁴³ ОДА — Варна, ф. 79 к, арх. ед. 6, л. 3.

¹⁴⁴ Д. Енчев, цит. кн., стр. 185.

¹⁴⁵ Р. Стойков, цит. съч., стр. 111.

¹⁴⁶ Л. Милетич, цит. съч., стр. 154; Й. Заимов, Принос към проучването на местните имена в Южна Добруджа, Сб. Добруджанска експедиция, С., 1956 г., стр. 187.

¹⁴⁷ ОДА — Варна, ф. 75 к, арх. ед. 8, л. 47; в-к „Македония“, год. IV, бр. 40 от 7 април 1870 г.; В. Теплов, цит. съч., стр. 167; „Материали для изучения Болгарии...“, вып. IV, стр. 262; В. Тодоров — Хиндалов, цит. съч., стр. 214.

¹⁴⁸ П. Ников, цит. съч., стр. 291.

¹⁴⁹ Пак там, стр. 143, 164.

¹⁵⁰ С. Доброплодни, Кратко здравословие..., Болград, 1865 г.

¹⁵¹ ОДА — Варна, ф. 79 к, арх. ед. 6, л. 4; пак там, ф. 75 к, арх. ед. 12, л. 4, в-к „Македония“, год. IV, бр. 67 от 20 юли 1870 г.

др.¹⁵² През 1871/74 г. населението достига от 92 до 120 български венчила и между 30—50 гагаузки.¹⁵³ Турското население, което живее тук още от мХVI в., е съвсем малобройно, едва 15 къщи.¹⁵⁴

Откриването на българското училище в с. Шабла става в атмосферата на остри църковно-национални противоречия между местните българи и гагаузи. В църквата, която е строена през 1853 г.,¹⁵⁵ богослужението до 1860 г. се извършва на гръцки език. Оттогава насетне това става на български, а десет години по-късно гръцкият език и книги са окончателно изхвърлени от църквата.¹⁵⁶ В коя година е открито училището в с. Шабла е неизвестно, но се знае, че първоначално обучението в него се провежда на гръцки език. През 1866 г. то е побългарено, а гагаузите принудени да си вземат друг учител и отворят отделно училище.¹⁵⁷

Първият български учител тук вероятно е Михаил Н. Йорданов от Сливен. Неговото пребиваване в Шабла е отбелязано в следната приписка: „Учението е на младите украшение, а на старите утешение. Свети Мъченик Харалампи ката года е на 10-ый февруарий. Учител Михаил Йорданов из град Сливен 1868 года.“¹⁵⁸ През 1869/70 г. в селото учителствува Стефан Миндов от Разград, който в края на същата година провежда годишен изпит. По този повод в-к „Македония“ пише: „С. Шабла с църква, български свещеник, достоен и с добро поведение. Селяни родолюбиви, училище добро, снабдено със сичките училищни потребици. Учител Стефан Миндов от Разград, прилежателен, изпратен преди 7 месеца от тукашната (балчишката — В. Т.) община. Селяните като ученолюбиви изпровождали катадневно децата си в училището, които са на брой 60 момчета и 20 девойчета; отговори превъзходно добри, поведение изрядно добро. Слова сказани в изпитанието от ученик и ученица върх просвещението.“¹⁵⁹ Същият учител остава и през следващата година, когато тук се учат 37 ученика и 10 ученички, между които и деца на гагаузи.¹⁶⁰ След него за учител е условен Иван Т. Коларов, чиято енергичност и родолюбие го издига начело на борбата против гръцката духовна власт.¹⁶¹ По-късно, а може би и до Освобождението, в Шабла работи даскал Георги, който се подписва по следния начин: „Г=учителя Георгия Шабленскаго Въ балчишкия държава.“¹⁶²

¹⁵² Л. Милетич, цит. съч., стр. 154; Й. Заимов, цит. съч., стр. 192; П. Ников, цит. съч., стр. 126.

¹⁵³ ОДА — Варна, ф. 75 к, арх. ед. 8, л. 47; пак там, ф. 79 к, арх. ед. 6, л. 3. П. Ников, цит. съч., стр. 168, 183, 459, 455.

¹⁵⁴ Р. Стойков, цит. съч., стр. 112; В. Теплов, цит. съч., стр. 168; „Материали для изучения Болгарии...“ вып. IV, стр. 264; В. Тодоров — Хиндалов, цит. съч., стр. 216.

¹⁵⁵ ОДА — Варна, ф. 75 к, арх. ед. 12, л. 3.

¹⁵⁶ П. Ников, стр. 389, 391, 453, 455.

¹⁵⁷ ИВАД, VI, 1914 г., стр. 61; П. Ников, цит. съч., стр. 453.

¹⁵⁸ Вж. „Служба Священному Мученику Харалампий“ в местната църква „Св. Харалампий“, стр. 3. На стр. 1 в същата книга е запазена друга приписка: „Принадлежитъ Храму Светому Священно-мученику Харалампию Чудотворцу принесена в даръ в село Шабла — 8 февруарий 1868 года. На чърта съща-го учитель Михаилъ Н. Йорданов из Сливен.“

¹⁵⁹ В-к „Македония“, год. IV, бр. 52 от 23 май 1870 г.

¹⁶⁰ ОДА — Варна, ф. 79 к, арх. ед. 6, л. 3.

¹⁶¹ Пак там, арх. ед. 9, л. 66; П. Ников, цит. съч., стр. 453.

¹⁶² Вж. книгата „Служба Священному Мученику Харалампий“ в селската църква. Също ОДА — Варна, ф. 79 к, арх. ед. 9, л. 66.

През всичките тези години училището се помещава в отделна сграда в църковния двор, която по време на Освободителната война заедно с църквата е ограбена и разрушена.

5. С. ТРИГОРЦИ (ДЖАФЕРЛИ ЮЧОРМАН)

Българското население на с. Джаферли юч орман се установява тук след 1828/29 г. Освен него в селото живеят още турци, татари и черкези, които през 60-те и 70-те години на XIX в. достигат до 33 къщи.¹⁶³ Българите са преселници от Тракия и наброяват по същото време към 18 къщи.¹⁶⁴

През 1867 г. тук е изградно училище, което заедно с църквата се намира под един покрив. Най-напред в него учителствува Неделчо Петров от с. Конари, Новозагорско. През 1869/70 г. той обучава 15 момчета и 5 момичета.¹⁶⁵ През следващата година учител е Стефан (Станю) Х. П. Ненов от Пловдивско, при когото се учат 15 ученика.¹⁶⁶ От 1873 г. учител в селото става Станчо Стоянов Арабаджиев.¹⁶⁷ Изглежда през 1872 г. тук е построена нова църковно-училищна сграда, която през Освободителната война е опожарена.¹⁶⁸

6. КАВАРНА

Старото християнско население на Каварна¹⁶⁹ понася твърде чувствително последствията на Руско-турската война през 1828/29 г., в резултат на която и една част от него се разселва. При все това малко преди Кримската война, Вретос отбелязва тук 500 души православни християни.¹⁷⁰ Двадест години по-късно Ф. Канитц намира 125 турски къщи, 60 татарски 150 гръцки и 25 български.¹⁷¹ Почти същите данни — 180 мюсюлмански и 190 немюсюлмански къщи — са фиксирани и в турските документи.¹⁷² Гръцките семейства всъщност са гагаузки, с изключение на неколцина гръцки търговци-житари, пришелци от Цариград. Българите, които към 1874 г. достигат до 40—42 къщи, са заселени в Каварна изключително след Кримската война.¹⁷³

Първото училище в Каварна с обучение на гръцки език е създадено през 1856 г.¹⁷⁴ Българите поради своята малобройност и икономическа

¹⁶³ Ф. Канитц, стр. 239; В. Теплов, цит. съч., стр. 168; „Материали для изучения Болгарии“, стр. 262; В. Тодоров — Хиндалов, цит. съч., стр. 216.

¹⁶⁴ ОДА — Варна, ф. 75 к, арх. ед. 8, л. 47; в-к „Македония“, год. IV, бр. 40 от 7 април 1870 г.

¹⁶⁵ В-к „Македония“, год. IV, бр. 67 от 20 юли 1870 г.

¹⁶⁶ ОДА — Варна, ф. 79 к, арх. ед. 6, л. 4; Т. А. Станчев, цит. кн., стр. 47.

¹⁶⁷ ОДА — Варна, ф. 79 к, арх. ед. 9, л. 67.

¹⁶⁸ Пак там, ф. 75 к, арх. ед. 12, л. 8.

¹⁶⁹ Вж. Р. Стойков, цит. съч., стр. 111; М. Дринов, цит. съч., стр. 536.

¹⁷⁰ А. Р. Vretos, стр. 192.

¹⁷¹ Ф. Канитц, стр. 226; вж. също П. Ников, цит. съч., стр. 168, 183, 459.

¹⁷² Вл. Тодоров — Хиндалов, Добруджа в миналото според турски официални източници, год. на Нар. библиотека в София за 1926/28 г., С., 1930 г., стр. 214.

¹⁷³ ОДА — Варна, ф. 75 к, арх. ед. 8, л. 47; в-к „Македония“, год. IV, бр. 40 от 7 април 1870 г.; в-к „Левант таймс“, год. VI, бр. 16 от 27 април 1874 г.; П. Ников, цит. съч., стр. 387, 389.

¹⁷⁴ ИВАД, VI, 1914 г., стр. 59.

неукрепналост откриват учебна стая едва през 1869 г. Тя се помещава първоначално в преддверието на техния параклис.¹⁷⁵ През следващата година българите изграждат специално помещение, използвано също за църква и училище. В едно описание на Каварна от 1871 г. е записано: „Има една гръцка църква, едно гръцко училище, което се посещава от 45 гагаузчета, учител Лазар родом грък. Двама гръцки свещеника: поп

Обр. 8. Печат на българското училищно настоятелство в Каварна

Павли (погърчен) и поп Георги Караманлия. Един молебен дом и училище, български, съзидани в 1870 г. Свещеник Евстратий (Калугер), който същевременно е и учител. Училището се посещава от 15 ученика и 10 девойки.¹⁷⁶ Първият български учител в Каварна, йеромонах Евстратий Филски, не е притежавал очевидно необходимите качества, за да въведе що-годе добър порядък в училището. Против него интригантствуват гагаузите („че децата им напусто ходели“), недоволни са и българите. Последните поради липса на други възможности да поддържат училище с един добър учител съставят през 1874 г. лотария, приходите от която предвиждат за нуждите на училището.¹⁷⁷ Заедно с това българите вземат мерки да намерят друг по-подготвен учител, какъвто от есента на 1874 г. става вероятно Ефтим Иванов Еремиев от Карлово. От името на училищното настоятелство (обр. 8) той изпраща лотарийни билети до редица общини из страната. Те са придружени от горещия апел да се помогне на каварненските българи в борбата им против гърците и злостните нападки на гърчещите се гагаузи.¹⁷⁸ Църковно-националната борба, която взема тук наистина твърде драстични форми, дава съществен отпечатък върху развитието на българското училище. „Защото, както пише варненският гръцки митрополит Йоаким, българският въпрос в тези места за нещастие отдавна е отхвърлил своята църковна мантия и е облякъл национална в целия ѝ блясък и величие.“¹⁷⁹

През 1877 г. при опожаряването на Каварна от башибозуците изгря и църковно-училищната сграда. В тези дни загива и учителят Е. Иванов.¹⁸⁰

¹⁷⁵ Пак там, стр. 61.

¹⁷⁶ ОДА — Варна, ф. 79 к, арх. ед. 6, л. 2; вж. също Т. Х. Станчев цит. кн., стр. 48.

¹⁷⁷ ОДА — Варна, ф. 79 к, арх. ед. 14, л. 33, 39, 48; в-к „Левант таймс“, цит. бр.

¹⁷⁸ НБКМ — БИА, II А, 1390.

¹⁷⁹ П. Ников, цит. съч., стр. 389.

¹⁸⁰ ОДА — Варна, ф. 75 к, арх. ед. 12, л. 3: АБАН, ф. 144, арх. ед. 99, л. 4 Г. Димитров, Страданията на българите и Освобождението на България през 1877—78 г., С., 1899 г., стр. 101.

С. Гявур куюсу, или Кяфир куюсу,¹⁸¹ е заселено в началото на XIX в. от български преселници от Котленско, Ямболско и Сливенско. През 1870/74 г. селото наброява 54 български къщи с 65 венчила.¹⁸²

За наличието на училище в с. Гявур куюсу разполагаме с данни от 1869/70 г. Първият известен учител тук е Андон х. Матеев от Клисуре.¹⁸³ През 1871 г. той обучава 14 ученика и 4 ученички. Този учител работи в селото до есента на 1873 г., след което учителствува във Варна.¹⁸⁴ Училището обаче е отворено и в следващите години. През целия този период то се помещава в една килия, използвана и за църковен параклис. През 1870 г. в-к „Македония“ пише: „С. Гявур куюсу, без църква, за училище им служи една съборена стая. Балчишкото училищно настоятелство се е трудило много за тях, но те, непослушни и упорити, не взели под внимание това и затова заслужават само укор и присмех.“¹⁸⁵ Няколко години по-късно училищната стая е освободена от църковните потреби. През 1874 г. тук започва строеж на църква, която е завършена през следващата година.¹⁸⁶ По време на Освободителната война този храм е ограбен и изгорен.¹⁸⁷ Дали под същия покрив се намирало тогава училището, е неизвестно.

8. С. ЦЪРКВА (БОТЕВСКО, АЛА КЛИСЕ)

Първото упоменаване на селото в турските документи е от края на XVII в.¹⁸⁸ Оттогава до 30-те години на XIX в. то съществува вероятно като малко селище, населено с турци и гагаузи.¹⁸⁹ Заселването на българите, произхождащи от Одринско, става след 1833 г. През 70-те години на м. в. с. Ала клисе се състои от около 22 турски къщи и към 25 български.¹⁹⁰

Преди Освобождението в селото не е имало специална църковно-училищна сграда. За тази цел е използвана частна къща. В училището, за което има сигурни данни от 1870 г., през с. г. се учат 18 ученика.

¹⁸¹ Р. Стойков, цит. съч., стр. 112.

¹⁸² ОДА — Варна, ф. 75 к, арх. ед. 8, л. 47; в-к „Македония“, год. IV, бр. 40 от 7 април 1870 г.; „Материали для изучения...“, стр. 264; В. Тодоров — Хиндалов, цит. съч., стр. 214.

¹⁸³ Една приписка на последния лист на книгата „Деяния и послания на святите апостоли“ от Ал. Екзарх, намерена в църквата на с. Климентово, Варненско, гласи: „Г-ну Андон х. Матеев, родом Пловдивското укржие, от село Клисуре или Преса-динов Дерве. Учител в Балчишка каза, в с. Гявур куюсу или Кяфър куюсу, 1872 г., януари 27.“

¹⁸⁴ ОДА — Варна, ф. 79 к, арх. ед. 6, л. 2; пак там, арх. ед. 9, л. 67; пак там, арх. ед. 22, л. 20; В. Друмев, цит. кн., стр. 128.

¹⁸⁵ В-к „Македония“, год. IV, бр. 67 от 20 юли 1870 г.

¹⁸⁶ ОДА — Варна, ф. 75 к, арх. ед. 2, л. 30; пак там, арх. ед. 12, л. 4.

¹⁸⁷ Сегашната църква в селото е строена през 1885 г. Вж. АБАН, ф. 144, арх. ед. 99, л. 25.

¹⁸⁸ Р. Стойков, Наименования на български селища в турски документи..., Известия на НБВК, т. I, С., 1961 г., с. 474.

¹⁸⁹ Л. Милетич, цит. съч., стр. 154.

¹⁹⁰ ОДА — Варна, ф. 75 к, арх. ед. 8, л. 47; в-к „Македония“, год. IV, бр. 40 от 7 април 1870 г.; „Материали для изучения...“, стр. 260; В. Тодоров — Хиндалов, цит. съч., стр. 214, където бълг. къщи са 11.

Техен учител е Атанас П. Атанасов от Балчик, откъдето идвал периодически и български свещеник.¹⁹¹ Други сведения за това училище не са запазени. Известно е само, че то е отворено и през следващите години, което е отбелязано в една статистика на Варненската митрополия.¹⁹²

В навечерието на Освободителната война Балчишка каза се състои от 71 села. Повечето от тях обаче са съвсем незначителни по броя на къщите и жителите си. В съвкупност мюсюлманското население, състоящо се от турци, татари, черкези и цигани, превишава неколнократно българите. При преброяването през 1873/74 г. в Балчишко заедно с града са регистрирани 2140 мохамедански къщи и 638 немохамедански къщи. Българите са разпръснати в близо 37 села. Но трябва да се има предвид, че, с изключение на 8—9 села, в останалите те представляват 1—2 или най-много от 4 до 6 къщи. Необходимо е също да се отбележи, че освен селата Сатълмъш и Гявур куюсу, които са чисто български, и с. Гявур суютчук, като българо-гагаузки, всички други са със смесено население.¹⁹³

Преди Освобождението български училища са открити в 7 села. Училища има и в населените с гагаузи и българи с. Гявур суютчук (Българево) и с. Ялъ юч орман (Горичане). В тях поради преобладаващото гагаузки население обучението се провежда на гръцки език.¹⁹⁴ От изложението се вижда, че училища съществуват във всички по-значителни села в които всъщност е групирано и българското население в този край,

V. МАНГАЛЯНСКО

Демографският облик на Мангалийска каза през 60-те и 70-те години на м.в. е твърде разнообразен. Населението на този район се състои от турци, татари, българи и други етнически групи. Българите, както вече бе изтъкнато, са преселници главно от Тракия след 1828/29 г. Освен тях тук се установяват и не малко котленски скотовъдци, чиито „къшли“ се намират в почти всички села на казата.¹⁹⁵

Българските училища по тези места възникват едва след Кримската война. За разлика от другаде поради липсата на остри църковно-национални борби тяхното развитие и укрепване става почти безпрепятствено. Трудностите, които все пак ги съпътствуват, се дължат по-скоро на недостатъчната обществена зрелост и слабите податни сили на тукашните българи. Това се потвърждава и от конкретните данни за училищата, които разглеждаме в следващите редове.

1. С. КРАПЕЦ (КАРАПЧА)

С. Карапча, или Гарбъджа, е отбелязано с неколцина свои турски жители още през 1573 г.¹⁹⁶ След 1828/29 г. тук се заселват българи от

¹⁹¹ ОДА—Варна, ф. 79 к, арх. ед. 6, л. 2.

¹⁹² ОДА—Варна, ф. 75 к, арх. ед. 8, л. 47.

¹⁹³ „Материали для изучения Болгарии...“, вып. IV, стр. 260—264; В. Тодоров—Хиндалов, цит. съч., стр. 214—216.

¹⁹⁴ ОДА—Варна, ф. 79 к, арх. ед. 6, л. 2, 4; пак там, арх. ед. 8, л. 47.

¹⁹⁵ С. Романски, Народностен характер на Добруджа, Сб. Добруджа, С., 1918 г., стр. 260—261.

¹⁹⁶ Р. Стойков, Селища и демографски облик..., ИВАД, XV, 1964 г., с. 111.

Ямболско, Сливенско и Карнобатско, които преди това пребивават за кратко време в Бесарабия.¹⁹⁷ Около 1874 г. селото се състои от 35—40 къщи с 50 български венчила, 5 от които са гагаузки.¹⁹⁸

Училището в с. Карапча е открито през 1863 г. До 1868 г. то се устройва из различни селски къщи. През тази година тук е построена църковно-училищна сграда по настояването на учителя Илия Пантелеев и селския първенец дядо Вълчан Дуков. Илия Пантелеев от Котел е първият засега известен учител в селото.¹⁹⁹ През 1869/70 г. при него се учат 30 момчета и 10 момичета. В края на същата учебна година той провежда с тях годишен изпит по следните предмети: кратка числителница, кратка българска граматика, пространно землеописание, кратка всеобща история, катехизис, кратка свещена история, първи познания, читанка и краснописание. През 1870/71 г. тук учителствува Вълчан Шиваров от Ямбол, а учениците са 27 момчета и 10 момичета.²⁰⁰ Ученик на Добри Чинтулов, В. Шиваров остава траен спомен в историята на селото като учител на малки и големи. Негова е главно заслугата за създаването през пролетта на 1871 г. на читалище „Полска майка“ в Карапча.²⁰¹ Заедно с В. Шиваров тук учителствува и Гочо Стойнов от Севлиево.²⁰² На 11 май 1871 г. те организират годишен изпит и тържество в чест на славянските първоучители братята Кирил и Методий, на чието име са наречени местното училище и църквата. На изпита присъствуват учители и много селяни от околните села.²⁰³ В следващите години тук работят учителите Велико Данчов от с. Равна, Провадийско, Иван Ангелов и П. К. Теодосиев.²⁰⁴ С техния труд и усилията на предшествениците им, с любознателността, трудолюбието и сговорчивостта на селяните училището в с. Карапча достига популярност и висота, каквато имат малко училища в Добруджа преди Освобождението. По време на Освободителната война училището и църквата са ограбени и полуразрушени от отстъпващите башибозушки маси.

2. С. ДУРАНКУЛАК (БЛАТНИЦА)

Българското население в с. Дуранкулак датира също от 30-те години на XIX в. То е преселено от Тракия,²⁰⁵ като в последното десетилетие на турското робство достига до 53 къщи с 58 български венчила.²⁰⁶

¹⁹⁷ В-к „Македония“, год. V, бр. 16 от 20 април 1871 г.

¹⁹⁸ ОДА—Варна, ф. 75 к, арх. ед. 12, л. 5; пак там, арх. ед. 8, л. 47; пак там, ф. 79 к, арх. ед. 6, л. 3; „Материали для изучения...“, стр. 274.

¹⁹⁹ И. Кърчовски, Чудеса пресветая Богородици, изд. IV, Русчук, 1867 г., стр. 275; същият, Книга нарицаемая митарства, IV изд., Русчук, 1868 г., стр. 104. От тази книга в селото получават 26 броя, 18 от които от ученици.

²⁰⁰ ОДА—Варна, ф. 79 к, арх. ед. 6, л. 3; в-к „Македония“, год. IV, бр. 52 от 23 май 1870 г.

²⁰¹ В-к „Македония“, год. V, бр. 16 от 20 април 1871 г.; пак там, бр. 17 от с. г.

²⁰² Д. Енчев, цит. кн., стр. 185.

²⁰³ В-к „Македония“, год. V, бр. 21 от 25 май 1871 г.; пак там, бр. 32 от 10 август с. г.

²⁰⁴ ОДА—Варна, ф. 75 к, арх. ед. 7, л. 13, 55, 61; пак там, ф. 79 к, арх. ед. 9, л. 67.

²⁰⁵ Л. Милетич, цит. съч., стр. 154.

²⁰⁶ ОДА—Варна, ф. 75, арх. ед. 8, л. 47; в-к „Македония“, год. IV, бр. 40 от 7 април 1870 г.; В. Тодоров—Хиндалов, цит. съч., стр. 232, където бълг. къщи са 30.

Училището в с. Дуранкулак съществува от 1866/67 г. Първият учител в него е Сава Ив. Чанов от Елена.²⁰⁷ През 1868 г. тук е построена училищна сграда, използвана и за молитвен дом. В едно описание на селото от 1870 г. е отбелязано: „Селяни трудолюбиви, но отстранени всякога от надзирателство не са могли до толкова да осетят ползата на образованието, но сега като са посвестиха соградиха си добро училище което за зла чест учителят им Коста Симеонов от Шипка като приятел на Бакхуса не можа да отговори на нуждите на селяните и когото настоятелството (в Балчик, В. Т.) ще замени с друго, ученици 50, поведение добро.“²⁰⁸ Същият учител остава обаче и през следващата година, като броят на учениците сега е 16 момчета и 7 момичета.²⁰⁹ През 1873 г. тук учителствува Никола Георгиев, който може би остава и в следващите години.²¹⁰ По време на Руско-турската война 1877/78 г. църковно-училищната сграда е изгорена и разрушена до основи.²¹¹

3. С. ВАКЛИНО (КАРАМАНЛИЙ)

С. Караманлий ще да е било първоначално гагаузко село, чиито жители се изселват в Бесарабия след 1828/29 г. Малко по-късно на тяхно място се установяват тракийски преселници.²¹² Към 1870/74 г. те наброяват около 30 къщи с 33—36 български венчила, едно от които гагаузко.²¹³

Сигурни данни за наличието на училище в селото имаме от 1866/67 г.²¹⁴ Тогава тук учителствува Драган Юрданов от Котел, който въпреки желанието си поради липсата на учебно помещение се занимавал само с 9—10 ученика. „Училище нямат — пише в-к „Македония“ — по причина на несъгласие и частни каприции от които не са си отпочинали щото да си съградят едно училище, прочее като останаха посрамени от съседните си села, единодушно и съгласно решиха да си съградят сега скоро училище, а Главното българско училищно настоятелство (в Балчик—В. Т.) прие грижата да им достави нужните им потребици за училището.“²¹⁵ Строежът на тази църковно-училищна сграда, започнат през 1871 г., завършва едва през 1873/74 г.²¹⁶ Учителят Драган Юрданов остава в Караманлий до 1870 г. През учебната 1870/71 г. тук идва за учител Илия Пантелеев, също от Котел. По негово време учениците достигат до 20 момчета и 11 момичета.²¹⁷ Към 1873 г. в селото учителствува Райко Лулчев.²¹⁸ Докога той е учител не е известно. През войната от 1877/78 г. училището е почти напълно разрушено от башибозушките войски.

²⁰⁷ Вж. И. Кърчовски, Чудеса пресветая Богородици . . . , стр. 275.

²⁰⁸ В-к „Македония“, год. IV, бр. 52 от 23 май 1870 г.

²⁰⁹ ОДА — Варна, ф. 79 к, арх. ед. 6, л. 3.

²¹⁰ Пак там, ф. 75 к, арх. ед. 7, л. 55, 61.

²¹¹ Пак там, ф. 75 к, арх. ед. 12, л. 5.

²¹² Л. Милетиц, цит. съч., стр. 154.

²¹³ ОДА — Варна, ф. 75 к, арх. ед. 8, л. 47; в-к „Македония“, год. IV, бр. 40 от 7 април 1870 г.; ОДА—Варна, ф. 75 к, арх. ед. 2, л. 85; В. Тодоров—Хиндалов, цит. съч., стр. 230, у когото бълг. къщи са 48 с 43 мъже.

²¹⁴ И. Кърчовски, цит. кн., стр. 275.

²¹⁵ В-к „Македония“, год. IV, бр. 52 от 23 май 1870 г.

²¹⁶ ОДА — Варна, ф. 75 к, арх. ед. 12, л. 6.

²¹⁷ Пак там, ф. 79 к, арх. ед. 6, л. 3.

²¹⁸ Пак там, арх. ед. 9, л. 67; Пак там, ф. 75 к, арх. ед. 7, л. 55, 61.

4. С. СМИН (САРЪ МУСА)

Българите в с. Саръ муса, които се установяват тук през 30-те години, са част от големия изселнически поток след Руско-турската война от 1828/29 г.²¹⁹ Около 1870/74 г. селото има към 24 български къщи с 25 семейства.^{219а}

Сведенията за училището в с. Саръ муса датират от 1866/67 г. През тази учебна година тук е учител Христо Коюв от Севлиево.²²⁰ За училище е използвана очевидно някоя селска къща, защото църковно-училищната сграда е построена през 1869 г. От същата година тук учителствува Филип Груев от с. Кара гитли (с. Виден), Казанлъшко. През 1870 г. той обучава 24 ученика и 12 ученички, а през следващата година са записани 18 ученика. Работата на учителя намира подкрепата и на селяните, които със своето разбирателство и любознателност съдействуват за добрия ход на училищните дела. Както пише в-к „Македония“, всеки празничен ден те се събират в училищната стая, където обсъждат общоселските си работи.²²¹ Филип Груев е учител в селото до 1874/75 г., след което заминава за Мангалия. Кой е неговият заместник не е известно. През Освободителната война училището е ограбено, изгорено и съборено до основи.²²²

5. МАНГАЛИЯ

Мангалия заедно с редица други приморски селища е обитавана през XVI в. от християнско население.²²³ Един век по-късно Евлия Челеби описва града като един от най-значителните населени пунктове в цяла Добруджа.²²⁴ В последното столетие на робството той има почти изключително турски облик. През 70-те години на м.в. тук се наброяват около 300 турски къщи и към 32 български. Имало е и около 10—15 гръцки семейства.²²⁵ В административно отношение градът е център на каза, включена във Варненски санджак, а в духовно е подчинен на Балчик и заедно с него на Варненската епархия.

Националното обособяване на българите в Мангалия започва сравнително късно, едва през 1869/70 г. В едно описание на града от 1871 г. е отбелязано: „Тук с помощта на околните селяни и живущите овчари из околните села, почнаха миналото лято да си съзидат една Българска

²¹⁹ Според Л. Милетич, цит. съч., стр. 154, тукашните българи са преселници от източнобалканските села Голица и Еркеч. Л. Бешков, Принос към историята на с. Смин, в-к „Добруджанска трибуна“, год. XXI, бр. 41 от 5 април 1964 г., пише, че българите са от Сливенско, Ямболско и Котленско.

^{219а} ОДА — Варна, ф. 75 к, арх. ед. 8, л. 47; в-к „Македония“, год. IV, бр. 40 от 7 април 1870 г.; „Материали для изучения Болгарии“, вып. IV, стр. 274; В. Годоров — Хиндалов, цит. съч., стр. 232, където са дадени 16 къщи, с 35 мъже.

²²⁰ Й. Кърчовски, цит. кн., стр. 274.

²²¹ В-к „Македония“, год. IV, бр. 52 от 28 май 1870 г.; ОДА — Варна, ф. 79 к, арх. ед. 6, л. 4.

²²² Пак там, ф. 75 к, арх. ед. 12, л. 5.

²²³ М. Дринов, цит. съч., стр. 536.

²²⁴ Е. Челеби, Пътуване из българските земи..., стр. 674.

²²⁵ В-к „Македония“, год. IV, бр. 40 от 7 април 1870 г.; П. Ников, цит. съч., стр. 168, 183, 459; „Материали для изучения Болгарии“, вып. IV, стр. 272; В. Годоров — Хиндалов, цит. съч., стр. 230.

черква, в едно, място което преди било черква; и изкарали основата до един лакът над земята; но едническият грък Танасаки х. Георгиев, незнаем как чрез съдействието на гръцкия Варненски владика Йоакима, получил да издаде Царският ферман за гръцка църква. Българите измамани оттеглиха се и решиха да си съзидат друга, но тая година не ще могат. Училище нямат.²²⁶ Въпреки противодействието на гърците, българите построяват и откриват своя църква в махалата Вароша. Голяма заслуга за това имат Станчо Матей Ковачев от Габрово и учителят Симеон Георгиев от с. Бояджик, Ямболско.²²⁷

Кога за пръв път е открито българското училище в Мангалия, документално не може да се установи. Ст. Чилингиров, без да се позовава на никакъв извор, сочи 1867 като година, когато учителят Илия Василев от Котел отваря училище в бордея на дядо Петър Власков. Той учителствувал тук 4 години.²²⁸ След него става учител Симеон Георгиев, един от виновниците за построяването на църквата. През 1873 г. учител е Илия Пантелеев от Котел.²²⁹ От 1874/75 г. тук работи учителят Филип Груев от Казанлъшко.²³⁰ Той вероятно остава до началото на Освободителната война.

6. С. КОПУКЧИЙ

С. Копукчий, което днес се намира в СР Румъния, е заселено изглежда, както и околните селища, с тракийски българи след 1828/29 г. Към 1870 г. те представляват половината село с 30—35 къщи. Останалите 30 къщи са турски и татарски.²³¹

Откриването на българско училище тук засега не може да се установи, но очевидно това става преди 1870 г. Известно е, че през тази година в селото има двама учители, Симеон и Георги, но без ученици. Причината за това състояние са раздорите и несъгласието между селяните.²³² Очевидно с грижата на балчишкото училищно настоятелство разногласията се оправят и още същата година тук съзиждат училище и молитвен дом, под един покрив. През учебната 1870/71 г. за учител е условен Симеон Георгиев от Пирдоп, който остава до 1873 г. Той обучава само 12 ученика.²³³ След него в селото учителствува до есента на 1874 г. Никола П. Стефанов от Елена.²³⁴ По-късно тук отново се връща предишният

В някои документи българското население е дадено със 17—18 венчила, а гръцкото само 1. Вж. ОДА—Варна, ф. 75к, арх. ед. 2, л. 49; пак там, арх. ед. 8, л. 47; пак там, ф. 79к, арх. ед. 6, л. 4.

²²⁶ Пак там, ф. 79 к, арх. ед. 6, л. 3—4.

²²⁷ Ст. Чилингиров, Добруджа и нашето Възраждане, С., 1917 г., стр. 132—133.

²²⁸ Пак там, стр. 135.

²²⁹ В. Друмев, цит. съч., стр. 128; Т. Х. Станчев, цит. съч., стр. 48.

²³⁰ Ст. Чилингиров, цит. съч., стр. 135—136; вж. също в-к „Дунав“, бр. 988 от 13 юли 1875 г.

²³¹ ОДА—Варна, ф. 75к, арх. ед. 8, л. 47; пак там, арх. ед. 12, л. 5; в-к „Македония“, год. IV, бр. 40 от 7 април 1870 г.; „Материали для изучения Болгарии“, стр. 272; В. Тодоров—Хиндалов, цит. съч., стр. 230.

²³² В-к „Македония“, год. IV, бр. 52 от 23 май 1870 г.

²³³ ОДА—Варна, ф. 79к, арх. ед. 6, л. 4; В. Друмев, цит. кн., стр. 125.

²³⁴ От него е следната приписка: „Да са знай когато оставям учителството от село Купукчие Окржие Манкалянско на лето 1874 октомври 26 ден и ще заминавам с Ми-

учител Симеон Георгиев.²³⁵ Наскоро след това започва и Руско-турската война, в която училището е опожарено и разрушено до основи.

През 70-те години на м. в. Мангалийска каза се състои от 70 села, обитавани предимно от мюсюлманско население. На 3282 мохамедански къщи през 1873/74 г. тук отговарят едва 246 немохамедански. Българско население е отбелязано в около 30 села, в които обаче, с изключение на 5 от тях, то не надвишава обикновено 1—2 къщи. Очевидно в случая се касае за котленските овчари, чиито „къшли“ се срещат особено много из този район. Компактно българско население има в селата Карапча, Караманлий, Сарѝ муса, Дуранкулак и Копукчий.²³⁶ Освен последното останалите са чисто български села. Единствено в тях се намират и български училища, които, без изключение, просъществуват до началото на Руско-турската война.

халя Маркова за Елена. Аз Никола П. Стефанов Кара Стефанов Еленчанин.“ Вж. „Воскресник или черковно въсточно песнопение...“, Цариград, 1872 г. Книгата се намира в Музея на Възраждането — Варна, инв. № 246.

²³⁵ Ст. Чилингиров, цит. съч., стр. 223.

²³⁶ „Материали для изучения Болгарии“, вып. IV, стр. 272—274; I. Νικολάος Ν' Ὁδυσσεύς, ἐν Βάρνῃ, 1894, стр. 210—213.; В. Тодоров—Хиндалов, Добруджа в миналото, според турски официални източници, годишник на Народната библиотека в София за 1926/28 г., С., 1930 г., стр. 228—232.

NOTES SUR L'ENSEIGNEMENT DANS LA BULGARIE DU NORD-EST A L'EPOQUE DE LA RENAISSANCE

III. — RÉGION DE TOLBOUHINE. IV. — RÉGION DE
BALTCHIK V. — RÉGION DE MANGALIA

Velko Tonev

Résumé

La naissance et le développement de l'enseignement dans les arrondissements (kaza) de Hadjioglou Pazardjik (Tolbouhine), Baltchik et Mangalia ont été sans doute conditionnés par les causes communes, les tendances et les lois du mouvement culturel en Bulgarie, à l'époque de la Renaissance.

Dans cette publication, on envisage, bien que rapidement, d'autres circonstances liées à cette question historique concrète, pour chacune de ces régions. Ces particularités se rapportent à leur caractère ethnique ainsi qu'à leur développement socialo-économique au cours des siècles passés.

Les notes publiées dans le présent article concernent l'histoire des écoles dans les agglomérations suivantes de la Kaza (arrondissement) de Hadjioglou Pazardjik: Ville de Hadjioglou Pazardjik (Dobritch—Tolbouhine), Villages de Botévo (Uchenlii), Dimitar Ganévo (Guéлиндjii), Pascalévo (Aziz Bey), Védрина (Kad), Riltsi (Souyuttchouk), Polkovnik Minkovo (Kaba Sakal), Bogdan, Général Kolevo (Tchaïr Harman) et Vladimirovo (Déli osmanlar).

Pour l'arrondissement de Baltchik, on a observé le développement des écoles dans la ville de Baltchik, les villages de Ezeretz (Satalmach), Branino (Gargalak), Chabla, Trigortsi (Djafferli utch orman), la ville de Kavarna, les villages de Gourkovo (Guiavour Kouyusou) et de Tserkva (Ala klissé).

Dans l'arrondissement de Mangalia, on cite les écoles des villages de Krapetz (Karaptcha), Dourankoulak, Vaklino (Karamanlii), Smine (Sar Mousa), Kopoutchii et de la ville de Mangalia.

Dans cette étude, basée sur des documents dignes de foi, sont exposées les informations sur l'ouverture des différentes écoles, le nombre des élèves, les instituteurs qui y travaillèrent jusqu'à notre libération du joug turc, les locaux scolaires et, tout à fait succinctement, l'atmosphère sociale dans laquelle les écoles se développent à l'époque de la Renaissance.

En outre, dans cet exposé, sont donnés de courts aperçus sur l'histoire des agglomérations, leur aspect démographique pendant la seconde moitié du XIXe siècle.

Il est à remarquer que les recherches ont été concentrées surtout sur les faits.